

TÜRKİYE'DE DEVLET VE BURJUVAZİ Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı

Mehmet Gürsan ŞENALP*
Örsan ŞENALP*

Bu çalışmada, Türkiye'de burjuvazi ve devlet ilişkileri ulusötesi tarihsel materyalist bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu amaçla, kapitalist sınıfın çeşitli fraksiyonlarının / bileşenlerinin kendi aralarında, ulusal ve uluslararası düzeylerde giriştikleri ulusötesi mücadelelerin bazı özellikleri incelenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, "kapitalist", "sınıf bilinci", "sınıf fraksiyonu" gibi bazı temel kavramların açıklanmasının ardından, ikinci bölümde ulusötesileşme olgusu üzerinde durulmakta ve ulusötesi kapitalist sınıf oluşumu tezlerine yer verilmektedir. Bu bölümde geliştirilen ana argüman bugün bir ulus-devletin sınırları içinde biçimlenen sosyal sınıf ilişkilerinin / mücadelelerinin ve hakim sınıfların kendi aralarındaki çatışmaların doğru anlaşılmasının ancak günümüz kapitalizminin temel niteliklerinin doğru bir biçimde kavranabilmesine bağlı olduğudur. Kapitalizmin ulusötesi karakterine ilişkin "doğru" olduğunu düşündüğümüz bir kavrayışı / yaklaşımı Van der Pijl'den ödünç alıyoruz. Dolayısıyla, üçüncü bölüm ulusötesi kapitalizmin –Locke'cu merkez bölge ve Hobbes'cu hasım devletlerden oluşan- ikili yapısı üzerine bazı değerlendirmeleri içeriyor. Bu şekilde küresel politik ekonomi ve uluslararası ilişkilerin sosyal sınıflar temelinde tarihsel materyalist bir analizini yapmak mümkün hale geliyor. Dördüncü ve son bölümde Türkiye'de kapitalist sınıfın belirli fraksiyonları, ezilen toplumsal sınıflar ve devlet sınıfı arasında cereyan eden şiddetli çekişmeleri, klasik ya da yeni emperyalizm kuramlarından değil bu ulusötesi mücadeleler perspektifinden bakarak ele alıyoruz.

Anahtar Sözcükler: Ulusötesi mücadeleler, ulusötesi kapitalist sınıf, Locke'cu merkez bölge, hasım devlet toplum kompleksi, devlet sınıfı

KAPİTALİSTLER, KAPİTALİST SINIF BİLİNCİ VE SINIF FRAKSİYONLARI

Kapitalist toplum, üretim araçlarında *özel mülkiyet* olgusu temelinde yükselmektedir. Bir yanda üretim araçlarına sahip, bunları kontrol edebilen (ve her zaman için nüfusun çok küçük bir kısmını oluşturan) kapitalist sınıf, diğer bir yanda ise yaşamını sürdürebilmek için üzerinde tasarruf yapabileceği tek varlığı olan emeğini *metalaştırarak* işgücü piyasalarında "serbestçe" satmak zorunda olan insanların oluşturduğu

* Atılım Üniversitesi İktisat Bölümü, Ankara (mgsenalp@atilim.edu.tr).

* Transnational Institute, Amsterdam (orsan@tni.org).

bir diğ er sınıf, işçi sınıfı. Bu iki temel sınıf arasındaki bitmek tükenmek nedir bilmeyen mücadeleler, kapitalist sistemin temel karakteristiğini yansıtır. Marx'ın emek-değer kuramında ortaya koyduğu emeğin sömürülmesi olgusu piyasa koşullarında emek ve sermayenin arasında varolan asimetrik ilişkiden kaynaklanır. Bu asimetri ise şu basit gerçeklikten türer: “Ücretler ve kârlar arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.”¹ Emek ve sermaye arasındaki -ilgili sınıflar birbirini gerektirdiği, yani biri olmadan diğ eri olamayacağı için- içsel, aynı zamanda çelişik ve potansiyel olarak çatışmalı bu ilişki, tarihsel olarak sınıf oluşumu sürecini belirlemiştir. Sınıf oluşumu kavramıyla anlatılmak istenen, sınıfın “toplumsal bir aktör olarak” ortaya çıkışıdır. Burada üzeri örtük bir şekilde kapitalist toplumun bu iki asli unsurunun, emek ve sermayenin, ontolojik olarak verili bir sınıf bilincine sahip olmadıklarını; yani sosyo-ekonomik yapı içerisinde benzer bir konumda bulunan insanların *zorunlu olarak* toplumsal bir aktöre -bir toplumsal sınıfa- dönüşmelerinin söz konusu olmadığını ortaya koymuş oluyoruz. Aksine bunun gerçekleşebilmesi için bu insanların belirli bir sınıf bilincine sahip olmaları gerekmektedir.

Marx'ın yazılarına başvurduğumuzda, kapitalist sınıfın, esas itibarıyla, üretim araçlarına sahip olanlar ve bu araçları kontrol edenlerden oluştuğunu görüyoruz. İlk bakışta oldukça doyurucu bir tanımlama olarak görülen bu ifade, zaman içerisinde modern kapitalizmde ortaya çıkan değişimlere yaslanılarak kendisine yöneltilen (post-endüstriyel, post-kapitalist ve post-modern) eleştiriler karşısında bir hayli güç kaybetmiştir. Örneğin Marx'ın tanımında üretim araçlarının sahipliği ve kontrolü kavramları bir bütünün parçaları olarak görülmektedir. Kimilerine göre Marx'ın yaşadığı dönemde geçerli olan bu durum, çağdaş kapitalizmde radikal bir biçimde değişmiştir; yani üretim araçlarına sahip olanlar ile onları kontrol edenler artık aynı kişiler ya da aynı toplumsal konumlar tarafından temsil edilmemektedir. Örneğin, Berle ve Means, Birleşik Devletler üzerine yaptıkları çalışmalarında, anonim şirketlerin yükselişiyile beraber mülkiyetin kontrol süreçlerinden ayrıldığını göstermek istemişlerdi. Onlara göre, yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde sahiplik görece güçsüz bir hissedarlar grubuna devredilmekteydi.² Bu görüş ilerleyen yıllarda “yönetimsel kapitalizm”

¹ Marx, K. ve F. Engels, *The Marx-Engels Reader* (2.Baskı), NY/London: Norton, 1978.

² Berle, A. A. ve G. G. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, New Brunswick NJ: Transaction Publishers, 1991 (1932).

(*managerial capitalism*) kuramına evrilecekti. Bu kuramsal yaklaşıma göre, kapitalist sınıf, yerini zaman içerisinde bir profesyonel yöneticiler sınıfına bırakmaktaydı. Yönetimsel kapitalizm kuramcıları bu yeni sınıfın yönelimlerinin kapitalist sınıfın kâr ençoklaştırma davranışından bir hayli farklı olabildiğini göstermeye çalışmışlardı. Bu yeni kuramsal yaklaşım girişimi, gerek Marksist çevrelerden gerekse başka alanlardan gelen kuvvetli eleştirilere maruz kaldı. Bu *karşı* teorik ve ampirik argümanlar, yönetimsel kapitalizm tezlerine karşı şunları söylemiştir:

(a) Endüstriyel organizasyonların modern biçimlerinin yükselişi kesinlikle kapitalist sınıfın çözülmesi gibi bir gelişmeye yol açmamıştır.

(b) Kapitalist girişimlerin yöneticileri, tarihsel perspektifte, farklı derecelerde de olsa mutlaka kapitalist sınıfın üyeleri olmuşlardır.

Marksist çözümlenmeler, büyük sanayi şirketlerinin yükselişine paralel olarak, bu dev şirketleri finanse eden ve şirketlerin kontrol süreçlerinde çok önemli rolleri bulunan büyük banka tekellerinin ortaya çıktığına işaret etmektedir. Ayrıca finans ve mülkiyete ilişkin bağlantıların yanında büyük bankaları ve sanayi şirketlerini birbirine bağlayan birtakım kişisel bağlantılar da bulunmaktadır: Bunlara “Birbiriyle Bağlantılı Yönetim Kurulları” (*interlocked directorates*) denmektedir.³ Yönetimsel kapitalizm yanlılarının kuramsal önermelerine karşı geliştirilen diğer bir eleştiri, Berle ve Means’in sahiplik ve kontrol hakkındaki yorum ve saptamalarının evrensel bir geçerliliği olmadığını, bunların sadece ABD ve İngiltere’deki bazı firmalar için geçerli olabileceğini vurgulamaktaydı.⁴ Gerçekten de, özellikle kıta Avrupa’da savaş sonrası dönemde büyük firmaların, büyük oranda hisseleri elinde bulunduran bir azınlık tarafından kontrol edilmekte olduğunu söylemek mümkündür. Van Apeldoorn’a göre, günümüzde işler bir miktar değişmiş ve yönetimsel kapitalizm kuramcıların anlattığından farklı bir hal almıştır. Buna göre, günümüzde Avrupa’da en büyük 100 firma göz önüne alındığında, bunların 80 tanesinin doğrudan doğruya (bazen şirket CEO’su

³ Fennema, M., *International Networks of Banks and Industry*, The Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff, 1982 ve Zeitlin, M., “Corporate Ownership and Control: The Large Corporations and Capitalist Class,” *American Journal of Sociology*, 81 (4), 1974, s. 1073-119.

⁴ Scott, J., *Corporate Business and Capitalist Class*, New York: Oxford University Press, 1997 ve La Porta, R. vd., *Corporate Ownership Around the World*, NBER Working Paper, 1998, No. 6625.

olarak, bazen farklı biçimlerde) sahipleri tarafından kontrol edildiği görülecektir. Bunun anlamı Avrupa’da sahiplik ve kontrol süreçlerinin, tamamen olmasa da, hala aynı kişilerce yerine getirilmekte olduğudur. İncelenen örneklerin neredeyse tamamında, şirketin sahibi de yönetim kurulunda temsil edilmektedir.⁵ Öte yandan Anglo-Sakson finans çevrelerinin ve küreselleşmenin yarattığı baskı altında Avrupa iş dünyasında kimileri tarafından “paydaş kapitalizminin yükselişi” olarak adlandırılan bazı önemli dönüşümlerin ortaya çıkmakta olduğu diğer bir gerçektir. Yaşanan gelişmeler mülkiyet sahiplerinin kontrol mekanizmalarına müdahalelerini bireysel ve doğrudan doğruya değil, kolektif ve dolaylı olarak (borsa mekanizması üzerinden) gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Burada hisse senedi fiyatları, yönetim karşısında bir disiplin aracı olarak işlev görmektedir. Avrupa’da kurumsal yönetişimin dönüşümü bağlamında bu türden gelişmeler, bizlere, sahiplik pozisyonunda bulunmayan yöneticilerin maddi çıkarları ile hareketli (mobil) paydaşların (yani sahiplerin) çıkarlarının giderek artan biçimde örtüştüğü / aynılaştığı bir süreci işaret etmektedir. Bu tespitler bizi yönetsel kapitalizmin temel argümanlarından bir tanesi olarak sahipler ve kontrol edenler ayırımından hareketle ileri sürülen, profesyonel yöneticiler ve kapitalist sınıf üyelerinin çıkar kaygılarının giderek farklılaşmakta olduğu iddiasının geçerliliğini sarsan bir sonuca getirmektedir. Yani, kapitalist birikimin mantığı, Berle ve Means’in ve onların yaklaşımlarını takip edenlerin öne sürdüğünün aksine, yöneticilerin düşünce ve davranış kalıplarının şirket sahiplerinin yaklaşımlarından farklı olmasına izin vermez. Bunun nedeni, yöneticilerin hisse senedi fiyatlarından doğrudan etkileniyor olmasıdır. Meindert Fennema’nın gösterdiği gibi eğer ki gelirlerinin büyük bir kısmını hisse senetlerinin getirisinden elde edenler kapitalist sınıfa dahil edilseydi, halihazırda Avrupa’nın en büyük şirketlerinde yönetici pozisyonunda bulunanları da –bunları ayrı bir *yöneticiler sınıfı* (managerial class) kategorisinde ele almak yerine- kapitalist sınıfa dahil etmek gerekirdi.⁶ Aynı bakış açısından hareket eden E. O. Wright’a göre “yöneticiler çok kuvvetli bir biçimde kapitalist sınıfa intibak etme eğilimindedirler ve pozisyonları yükseldikçe -yani yüksek dereceli yöneticiler arasında- bu eğilim daha

⁵ Van Apeldoorn, B., *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, London: Routledge, 2004, s. 33-4

⁶ Fennema, a.g.k., s. 32

da artmaktadır.⁷ Son olarak en üst düzey yöneticiler ve büyük şirket sahiplerinin öncelikle aynı “seçkinler ağı” (*elite network*) içerisinde ve birbirine çok benzeyen sosyo-kültürel kurumlarda sosyalleştikleri için ortak maddi çıkarlara ve aynı ideolojik yaklaşımlara sahip olduklarını söylemek mümkündür.⁸

Kendilerini bir sınıf olarak kurabilmeleri için kapitalistlerin kendilerini kaba bir kâr ençoklaştırma hedefi peşinde koşan, salt bireysel düzeyde diğerleriyle (rakipleriyle) mücadele (rekabet) eden kişi veya kurumlar olarak değerlendiren dar yaklaşımı aşarak, ortak çıkarlarını “keşfedebilmeleri” ve ortak bir bakış açısı ve kimlik inşa edebilmeleri gerekir. Böylesine bir sınıf-özne olma momenti, yani piyasadaki kora kor rekabet mantığını aşarak (onları diğer toplumsal gruplar ve devlet karşısında birleştiren / buluşturan ve “*genel kapitalist çıkarlarını*” tanımlayan) bir stratejik birliktelik arayışı ve ortak amaçlara ulaşma edimi, daima politik bir süreçte gelişir. İşte bu *genel çıkarı* formüle eden hakim bakış açısı genellikle toplam sermayenin sadece belirli bir fraksiyonuna / bileşenine ait olur. Bu fraksiyon ise kapitalist sınıf içinde dönemsel olarak öncü pozisyonda bulunan bir fraksiyon olmaktadır. Van der Pijl’e göre, bilinçli bir toplumsal aktör / özne olarak kapitalist sınıf, sermaye birikim sürecinde bazı ortak ekonomik ve sosyal işlevler etrafında birleşen ve organik olarak benzer ideolojik eğilimleri paylaşan kişilerden oluşan sınıf fraksiyonları aracılığıyla hareket eder.⁹ Dolayısıyla, bu yüksek soyutlama düzeyinde, Marx’ın geliştirdiği ayırma dayanarak sermayenin iki temel işlevsel biçimi *para-sermaye* ve *üretken-sermaye* olarak ifade edilebilir. Buna mukabil, daha düşük bir soyutlama düzeyinde, sınıf oluşumu süreçleri sermayenin faaliyet gösterdiği coğrafi ölçeklere göre yani birikimin uzamsal koordinatlarına bakılarak da yapılandırılabilir. Buna göre, sadece ulusal ölçekte işleyen sermayenin çıkarları ile daha geniş coğrafi alanlarda (örneğin ulusötesi bir biçimde) işleyen / hareket eden sermayenin çıkarları birbirinden farklıdır. Tarihsel olarak bakıldığında sınıf oluşumu sürecinin işlevsel ve coğrafi fay hatları çakışma eğilimindedir; çünkü para serma-

⁷ Wright, E.O., “Rethinking, Once Again, the Concept of Class Structure,” E.O. Wright vd. (der.) *Debates on Social Classes*, London / NY içinde, 1989, s. 311

⁸ Domhoff, G.W., *Processes of Ruling Class Domination in America*, New York: Vintage Books, 1979 ve ayrıca bkz. Scott, *a.g.k.*

⁹ Van der Pijl, K., “Ruling Classes, Hegemony and the State System: Theoretical and Historical Considerations,” *International Journal of Political Economy*, No.193, 1989, s. 7-35.

ye asla üretken sermaye gibi ulusal sınırlarla kısıtlanmamıştır. Öte yandan günümüz kapitalizmde şahit olunduğu üzere sanayi sermayesinin de giderek *ulusötesileştiği* bir dönemde sermaye fraksiyonları arasındaki bölünmeleri ve mücadeleleri anlamak açısından “mekansal boyut” büyük önem kazanmaktadır. Özellikle üretken sermaye içindeki kimlik, çıkar ve ideolojik bakış farklılıkları belirleyici bir hal alır.

Para-Sermaye ve Üretken-Sermaye

Tarihsel perspektifte soyut kategoriler olarak para-sermaye ve üretken-sermaye kendisini kapitalist sınıf oluşumu süreçleri içerisinde sırasıyla finansal sermaye ve sanayi sermayesi olarak somutlaştırmış ve bu biçimler altında ete kemiğe kavuşmuşlardır. Unutulmaması gereken nokta bu tanımların tarihsel olduğudur; yani, bu tanımların *a priori* geçerliliğe sahip olduğu varsayılmamalıdır.¹⁰ Yani bazı durumlarda belirli kurumsal nedenlerle bir kapitalist sınıf fraksiyonu, kolaylıkla diğer bir fraksiyonun bakış açısını benimseyebilir. Örneğin kendilerinden beklenen şey üretken-sermaye perspektifine yerleşerek davranmaları olan bazı bankacıların -onları küreselleşen sermaye piyasalarında faaliyet gösteren finans sermayesinin çıkarlarını benimsemeye zorlayan birtakım bağımlılıkları nedeniyle- bazen bunun tam tersi bir doğrultuda, yani para-sermaye perspektifinden bakarak hareket ettikleri görülebilir. Ancak burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta, uzun dönemde sözünü ettiğimiz eğilimin bir sınırının olduğudur. Yani, sanayi kapitalistlerinin bireysel olarak değil sınıf fraksiyonunun üyeleri olarak sonsuza değin para-sermayenin bakış açısını benimsemesi mümkün değildir. Neticede bunların finans kapitalistlerinden farklı olarak “bir şeyler üretmesi” gerekmektedir. Kısaca ifade edilecek olursa sanayi sermayesi, finans sermayesine kıyasla toplumsal yaşama –toplumsal kurumlar, hukuk, düzenlemeler vb. uygulamalar üzerinden- her zaman daha fazla gömülüdür; topluma içkindir. Aslında burada görüldüğü gibi sanayi sermayesi çelişkili bir mantık yapısına sahiptir. Bir taraftan bu gömülülük durumunu sırtında bir yük olarak taşır ve her fırsatta kendisini sınırlayan bu yükten kurtulmak ister. Diğer bir yandan, örneğin işçi sendikaları çok güçlendiğinde ve yükselen ücretler kârları tehdit etmeye başladığında ya da devletin piyasaya dönük düzenlemeleri girişim

¹⁰ Van Apeldoorn, *a.g.k.*, s. 27

özgürlüğünü kısıtlamaya başladığında, yani kapitalist birikim süreci tehlikeye girdiğinde, sanayi kapitalistleri birden bire “liberal” politikaları ve deregülasyonları savunmaya başlarlar. Ancak yine de özgürlükçü taleplerin belirli bir sınırı vardır. Son tahlilde sanayi sermayesi mutlak suretle içinde yaşadığı topluma bağımlıdır. Yeri geldiğinde başka bazı sosyal gruplarla ittifaklar kurarak koruma talep edebilir.

Ulusal Sermaye ve Ulusötesi Sermaye

David Harvey, *Sermayenin Sınırları* (Limits to Capital) adlı kitabında para-sermayenin, kendi tanımı gereği, spesifik bir yere / konuma bağlı olan üretken ve sabit sermayeye kıyasla çok daha fazla hareketli olduğunu / olabileceğini göstermiştir.¹¹ Bu mekansal (uzamsal) bağlar, günümüzde genellikle belirli bir ulus-devletin sınırları içerisinde yoğunlaşmaktadır. Bu *ulusal* sınırlar aracılığıyla, sanayi sermayesi için bir yandan yabancı rakipleriyle rekabetin benzersiz yıkıcılığından korunma imkanı sağlanırken; diğer yandan da devletten gelen teşvikler yoluyla yatırımları desteklenir. Bu nedenle sanayi sermayesi mutlaka devlete bağımlıdır. Ancak, bu ilişkinin tersi de geçerlidir; yani, devletler de sınırları içinde yaşayan nüfusa (vatandaşlarına) belirli bir refah düzeyi sağlamak bağlamında sanayi sermayesine muhtaçtır. Dolayısıyla, modern kapitalizmde ulus-devletlerin bu ulusal “neferleri” korumaktan ve desteklemekten çok büyük çıkar sağladıklarını söylemek doğru olacaktır. Her ne kadar kapitalizm tarihinde devlet ve sermayenin arasındaki bu bağımlılık ilişkisi daima çift yönlü olagelmışse de uluslararası konjonktür, ekonominin genel durumu, toplumsal güçlerin genel konumları vb. gelişmeler türünden bazı özel durumlar daha vardır ki, bu koşullarda onu çevreleyen ulusal sınırlar sanayi sermayesi için adeta bir hapisaneyeye dönüşür.¹² Tarihsel olarak sermaye daima *uluslararasılaşmak*, yani yeryüzüne yayılmak ve yeni girdi kaynağı olabilecek yerleri, yeni coğrafyaları fethetmek, oralara kök salmak ister. Son 25-30 yıl ise, bu uluslararasılaşma eğiliminin giderek derinleştiği ve hızlandığı bir dönem olmuştur. Bize göre sistem, uluslararasılaşma sürecinin iyiden iyiye olgunlaştığı günümüzdeki evresinde, artık *ulusötesi kapitalizm* aşamasına erişmiştir. Bu noktada günümüzün ekono-

¹¹ Harvey, D., *The Limits to Capital*, New York: Blackwell and Oxford University Press, 9. Bölüm, 1982.

¹² Caporaso, J.A., “European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Postmodern,” *Journal of Common Market Studies* 34 (1), 1996, s. 29-51.

mik, sosyal ve kültürel koşullarını anlatmak için bazı yazarların yer yer *küresel kapitalizm* terimini tercih etmekte olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Van Apeldoorn'a göre, kapitalizmin ulusötesi evresinin ayırt edici özelliklerinden birincisi sanayi sermayesinin ulusal devlete daha az bağımlı hale gelmesi olmuştur. Bu nedenle günümüzde sanayicilerin neden görece daha liberal bir bakış açısına sahip olduklarını anlamak kolaylaşır. Birçok ülkede sanayi kapitalistlerinin (bizde de TÜSİAD'ın) iktisadi liberalizmi, Avrupa Birliği'ni ve reformlarını şiddetli bir şekilde savunmaları bu iddiayı destekler. Üretim ve satış faaliyetlerini bir çok ülkede gerçekleştiren küresel bir sanayi işletmesinin korumacı politikalara karşı çıkması ve küresel düzeyde serbest ticaret rejimini savunması kadar doğal bir şey yoktur.

Özetlersek, sermaye ekonomik ve sosyal işlevlerine göre bileşenlerine ayrıldığında sanayi sermayesi ve para sermayesi gibi iki temel fraksiyon tanımlanır. Bunlardan sanayi sermayesinin, para sermayeye oranla daha fazla korumacılık talebinde bulunması beklenmektedir. Diğer taraftan, sermayeyi faaliyet gösterdiği coğrafi ölçek bağlamında ulusal sermaye ve ulusötesi sermaye gibi iki temel bileşene / fraksiyona ayırmak mümkündür. Bunların içinden de ulusal sermayenin ulusötesi sermaye fraksiyonuna kıyasla daha fazla korumacılık yanlısı olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, sermayenin işlevsel bir fraksiyonu olarak sanayi sermayesi *ulusötesileştikçe* giderek daha liberal bir ekonomik ortamdaki tavrı alır; ancak, üretken-sermaye olarak (sanayi sermayesi) asla mevcut sosyal korumacılıkla malul sınıfsal perspektifinden tam anlamıyla kopamayacaktır. Bu anlamda son yıllarda yaşanan "küresel" gelişmeler, ekonomik liberalizm ve sosyal korumacılık gibi iki eğilimi de içinde barındırabilen "dünya görüşlerini" ön plana çıkarılmaktadır (bkz. Dünya Bankası vb.). Uzun dönemde bu eğilimlerden hangisinin hakim olacağı sadece ulusötesileşmenin ulaşacağı düzeye değil, aynı zamanda ulusötesileşmenin tüm dünyaya yayılıp yayılmayacağına bağlıdır.

ULUSÖTESİLEŞME VE ULUSÖTESİ KAPİTALİST SINIF OLUŞUMU

Sermaye, elbette, hasım / merkez bölge yapısının tarihsel bir sonucudur; ancak sermaye, belirli sınırları olan mekânlardan kurtulmak ister ve kendisini küresel topluma *ekstra-teritoryal* bir disiplin olarak dayatır. (...) Sermaye, bu anlamda Ronen Palan'ın da işaret ettiği gibi 'göçebe' bir örgütlenme modeline eğilimlidir ve devletlerce içerilemeyen muhayyel bir 'engelsiz mekân' içinde

hareket eder. Locke'cu merkez bölge ile sermaye arasındaki ilişkinin özgülüğü, biçimsel özerkliklerini koruyan devletin mekânı ile mülkiyetin ve sözleşme hakkının yani sermayenin egemenliği altındaki daha geniş bir mekânın birleştirilmesinde kendisini gösterir. Bu ulusötesi mekân, tek tek devletlerin dışında, yani onlara dışsal iken, daha geniş bir yapı olarak Locke'cu merkez bölgeye içseldir. Bu ulusötesi mekânda aktif olan Bretton Woods kurumları gibi yarı-devlet yapıları, özellikle güçlü merkez bölge devletleri tarafından kullanılan teknik ve istatistik altyapı kurumları olarak görülmelidir.¹³

Bu kısımda çözümlerimizde kullandığımız “ulusötesilik”, “ulusötesi sermaye” ve “ulusötesi kapitalist sınıf” gibi kavramlar hakkında bazı açıklamalar yapılacaktır. İlk olarak, ulusötesi toplumsal ilişkilerin tarihi uygarlık tarihiyle yaşıttır. Yani ulusötesilik yeni bir fenomen / olgu değildir. Kimi yazarlar ulusötesi toplumsal ilişkilerin tarihini bundan tam 6 bin yıl geriye, yani Mezopotamya'ya kadar götürmektedirler.¹⁴ İkincisi, ulusötesi derken, (ulusal düzey, uluslararası düzey ya da uluslarüstü / küresel ölçek gibi), herhangi bir düzeyden ya da ölçekten söz etmemekteyiz. Yani ulusötesilik fenomeni, “*farklı teritoryal düzeyleri bir uçtan diğerine kesmekte ve böylelikle onları birbirine bağlayarak aşmaktadır.*”¹⁵ Ulusötesilik, devlet, devlet-üstü ve devlet-altı ölçekleri, çok-düzeyle bir algılayış içerisinde kapsayan ve teritoryal-olmayan bir fenomendir.¹⁶ Ulusötesi aktörler olarak bazı toplumsal güçlerin teritoryal sınırlarını aşmakta olduğundan söz etmek, bunların ulusal bağlamlarından tamamen koptuklarını, ulusal düzeyle bir ilgilerinin kalmadığını değil, tersine birden fazla ulusal bağlamda aynı anda hareket edebiliyor olduklarını ifade etmek demektir.¹⁷

Buradan hareketle “ulusötesi sermaye”yi de sadece belirli bir devletin sınırları içerisinde değil, çok daha geniş bir düzlemde tüm devletlerin sınırları içerisinde hareket edebilen toplumsal bir güç olarak tanımlayabiliriz. Van der Pijl, çözümlerinde uluslararası ilişkilere günümüzdeki nihai biçimini veren bazı tarihsel gelişmelerin ve ulusötesi sınıf oluşumu sürecinin köklerini 18. yüzyıla dayandırmak-

¹³ Van der Pijl, K., “A Lockean Europe,” *New Left Review*, (37), 2006, s. 15

¹⁴ Van Apeldoorn, B., “Theorizing the Transnational: A Historical Materialist Approach”, *Journal of International Relations and Development*, (7), 2004, s. 144-5.

¹⁵ A.k., s. 144

¹⁶ Anderson, J., “Question of Democracy, Territoriality and Globalization”, J. Anderson (der.) *Transnational Democracy, Political Spaces and Border Crossings*, London and New York: Routledge, 2002 içinde s. 6-39 ve Overbeek, H. der., *Political Economy of European Employment: European Integration and the Transnationalization of the (Un)Employment Question*, London and New York: Routledge, 2003.

¹⁷ Van Apeldoorn, a.g.m., s. 145

tadır. Ona göre sanayi kapitalizminin doğup geliştiği İngiltere, tarihte ilk defa kendi küresel genişleme patikasını oluşturan ülke olmuştur.¹⁸ Ardından yeni bir genişleme süreci ise 2. Dünya Savaşı sonrasında, *Pax-Americana* –ki Van der Pijl bu dönemi yükselen savaş sonrası düzeni ayakta tutan “*Atlantik-ötesi sınıf oluşumu*” kavramı ile tanımlamaktadır- çatısı altında kurulmuştur.¹⁹ 1970’lerin ekonomik krizinden günümüze kadar olan dönemde küresel politik ekonomide ortaya çıkan dönüşümler sözünü ettiğimiz tarihsel ulusötesi ilişkileri derinleştirmiş ve yaygınlaştırmıştır.²⁰ Yani burjuvazi tarih sahnesine çıktığı günden beri içerisinde daima kozmopolit unsurlar barındırmaktadır. Bu kozmopolit unsurlar, küresel politik ekonominin evrimi sürecinde 1960’ların sonu ve 1970’lerin başından bu yana özellikle Atlantik-ötesi düzlemde gerçekleşen sermaye yoğunlaşması olgusu ile beraber bir dünya burjuvazisi bilincinin oluşmasında çok önemli rol oynamıştır. Ulusötesi yoğunlaşma ve birikim, sermaye hareketliliğini arttırarak firmaları ve dolayısıyla geleneksel olarak temsil ettikleri düşünülen “ulusal çıkarları” birbirinden ayıran sınırları bulanıklaştırdı. Bu durum *Dünya Sistemi* gibi çözümlenmeleri birbiriyle mücadele eden ulusal devletlerin varlığına yaslanan tüm kuram çatılarını sarstı. Ulusötesi üretim ve yatırım şirketlerinin (UÖŞ’ler) akıl almaz yükselişi bu sürecin ayırt edici özelliklerindendi. Her ne kadar belirli sektörlerde acımasız bir mücadele içinde olsalar da risk paylaşımı arzusu gibi pratik nedenler finansal, üretken ve ticari sermaye birikim devrelerinin bireysel UÖŞ’ler üzerinden birleştirilmesine yol açtı. UÖŞ’lerin ulusötesi kapitalist faaliyetleri birleşme ve satın almalar (B&SA’lar), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY’lar), ulusötesi stratejik ittifaklar, hisse senedi paydaşlıkları ve “birbiriyle bağlı yönetim kurulları” üzerinden gerçekleşirken; bu olgular aynı zamanda ulusötesi bir kapitalist sınıf fraksiyonunun (UKS) oluşması için zaten hali hazırda varolan altyapısal (iktisadi) koşulları iyice güçlendirmekteydi.²¹ Günümüzde küresel ekonomiyi belirleyen

¹⁸ Bkz. Van der Pijl, K., *Transnational Classes and International Relations*, New York: Routledge, 3. ve 4. Bölüm, 1998.

¹⁹ Van der Pijl, K., *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London: Verso, 1984.

²⁰ Cox, R.W., *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press: New York, 1987, s. 357-68 ve Gill, S., *American Hegemony and Trilateral Commission*, Cambridge University Press, 1990, s. 90-5.

²¹ Bu noktada ulusötesi kapitalizm, UKS oluşumu ve ulusötesi hegemonya ve ulusötesi devlet üzerine daha detaylı değerlendirmeler için bkz. M.G. Şenalp ve Ö. Şenalp, “Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu,” *Praksis* (19), 2009, [Basılacak].

bütün teknolojik ve örgütsel değişimlere bakarak, küresel düzeyde üretim süreçlerindeki parçalanma ve merkezleşme süreçlerinin, küresel kaynaklar ve üretim araçları üzerinde kontrol ve mülkiyetin giderek yoğunlaşması ve küresel üretimin merkezileşen işletmelerinin ulusötesi sermayenin elinde toplanmasıyla eşzamanlı olarak gerçekleşmekte olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sonucunda UKS, sermayenin hakim ya da hegemonik fraksiyonu haline gelmiştir.²²

Ulusötesi sermaye birikimi sürecinde çok sayıda formel veya enformel iktisadi veya siyasi kurum / forum bünyesinde organize olmuş, neoliberal yeniden yapılanma projesini gerçekleştirmek için çabalayıp duran ve küresel kapitalizmin yönetişimini tesis etmek isteyen, başta ABD, Avrupa ve Japonya üçgeninden ve çevre ülkelerden gelen birtakım büyük UÖŞ patronları, üst düzey siyasetçi ve devlet adamı, medya seçkini, bürokrat, süper-teknokrat, magazinél sanatçı vs. tarafından temsil edilen bir hakim bloğun oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Stephen Gill bu oluşuma “ABD merkezli ulusötesi tarihsel blok” adını vermektedir. Bu gücün ideolojik boyutu ise çok daha kolektif bir düzeyde uygulanan bir sınıf iktidarı bağlamında ele alınmalıdır. Ulusötesi blok ulusötesi sermayenin çıkarlarının sentezinin, entellektüel ve moral önderliğinin, yani hegemonyasının koşullarının ulusal sınırların ve sınıfların ötesinde kurulması işlevini görmektedir.²³ Bilderberg Toplantıları, Üçlü Komisyon, Dış İlişkiler Konseyi (CFR), Avrupa Sanayiciler Yuvarlak Masası (ERT), Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Açık Toplum Enstitüsü gibi sayıları ve etki alanları giderek büyüyen formel veya enformel kimi patron örgütleri, düşünce kuruluşları ve araştırma enstitülerinin oluşturduğu yaygın şebekeyi ise UKS oluşumunun doğal sonucu olarak görmek mümkündür. Günümüzde küresel politik ekonominin temel yönelimlerini belirleyen pek çok karar Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası ve uluslararası kurumların yanında bu adı geçen ulusötesi seçkin planlama gruplarında, yani UKS'nin bir takım özel iktisadi / siyasi forumlarında şekillenmekte ve bu platformlar kapitalist sınıf çıkarlarının devlet politikalarına

²² Robinson, W.I., *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, The John Hopkins University Press: Baltimore ve London, 2004, s. 15, 21 ve 45.

²³ Bieler, A. ve A.D. Morton, “A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations,” *Capital & Class* (82), 2004, s. 96 ve Gill, a.g.k., s. 47-8.

dönüştürüldüğü -Gramsci'nin "burjuvazinin kollektif aydınları" dediği ortamlar olmaktadır.²⁴ Bu şebeke şüphesiz ki şimdilik bir çeşit *küresel devlet* ya da *ulusötesi devlet* yapısı sergilememektedir. Bir benzeri her bir ulus-devletin mevcut sınırları içerisinde de kurulabilecek olan bu ulusötesi bloğun işlevi, dünya burjuvazisini ve UKS fraksiyonlarını "kendinde bir sınıf" olmaktan çıkartarak "kendisi için bir sınıf" pozisyonuna taşımak, orada tutmak ve bunu başarabilmek için de küresel düzeyde neoliberal kontrol planları geliştirmektir.

Bu oldukça çelişkili ve gevşek bloğun merkezinde yer alan UKS'nin, kendi fraksiyonları arasındaki mücadeleler dışında, küresel pazardaki karlarını ve payını artırmak için bir yanda işçi sınıfına karşı diğer bir yanda hasım devlet / toplum komplekslerinde hakim konumdaki devlet sınıfları ve bunlarla ittifak halindeki ulusal / yerel sermaye unsurları ile amansız bir hegemonya mücadelesi vermektedir. Bilindiği üzere ulusötesi sınıf oluşumu şimdilik sadece kapitalist sınıfa özgü bir olgudur; yani "kendisi için bir sınıf" olarak küresel / ulusötesi bir proletarya henüz oluşmamıştır.²⁵ İşçi sınıfı hala ulusal sınırlarına hapis durumdadır. Sıklıkla dile getirildiği gibi küreselleşme dediğimiz dönemde sermayenin sınırsız hareketliliği karşısında emek hareketliliği son derece sınırlı kalmıştır. Sermayenin aksine emeğin sınır ötesi hareketliliği ancak kaçak ya da göçmen işçiler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu hareketliliğe, çoğu defa ulusötesi sermayenin birikim stratejisini beslemek amacıyla, bilinçli bir şekilde göz yumulmaktadır.²⁶ Yani, bu emek hareketliliği henüz ulusötesi sermayenin karşısında denge unsuru olabilecek bir ulusötesi proletarya oluşumunu yaratmanın çok uzağında kalmaktadır. Ulusötesi sermaye, kontrol ettiği muazzam kaynaklardan gelen yapısal gücünü kolayca işçi sınıfının aleyhine kullanabilmektedir. Buna mukabil sayısal olarak çok küçük bir azınlık olmalarına rağmen ulusötesi kapitalistler ve ulusötesi iş çevreleri düzenli olarak bir araya gelmekte ve oldukça etkin bir biçimde sosyalle olmaktadırlar. İşçiler ise çok sayıda ve dağınıktır; sayısız farklı ulusal / bölgesel / kültü-

²⁴ Cox, *a.g.k.*, s. 312; Gill, *a.g.k.*, s. 51 ve 118; bkz. Robinson, *a.g.k.*, s. 113-17 ve Carroll, W.K. ve C. Carson, "Forging A New Hegemony? The Role of Transnational Policy Groups in the Network and Discourses of Global Corporate Governance", *Journal of World Systems Research*, 9 (1), 2003, s. 67-102.

²⁵ Robinson, *a.g.k.*, s. 43 ve Apeldoorn, *a.g.k.*, s. 33

²⁶ Robinson, *a.g.k.*, s. 43 ve Robinson, W.I., "Aqui Estamos yno Nosvamos! Global Capital and Immigrant Rights", *Race & Class*, 48 (2), 2006, s. 77-91.

rel kimlik ve çıkarlar altında bölünmüşlerdir. Netice itibariyle büyük maddi kaynaklarının yanında zengin örgütlenme kapasitesi sayesinde ulusötesi sermaye, şimdilik tartışmasız biçimde işçi sınıfı karşısında üstün olan taraftır.²⁷

UKS'nin kontrol ettiği iktisadi, siyasi, ideolojik ve askeri güç bir yanda işçi sınıfını ve ezilen halk kesimlerini boyunduruk altında tutmak üzere kullanılırken; diğer bir yanda liberal merkez bölgenin genişleme zorunluluğu karşısında potansiyel engel teşkil eden hasım devlet / toplum yapılarında çoğunlukla hakim konumda bulunan *devlet sınıflarının* tasfiye edilmesi sorunu vardır. Bu sonucusu yani UKS'nin hasım devletler üzerinde yürüttüğü bu genişleme mücadelesi, kanımızca akademik-politik çözümlenelerde iki önemli yanlış anlayışa sebep olmaktadır. Bunlardan ilki küreselleşme ya da sermayenin uluslararasılaşması süreciyle ulus-devletin, diğer bir ifadeyle sermaye ve devletin arasında antagonistik bir ilişki varmış gibi bir görüntü oluşmasına neden olmaktadır. Halbuki günümüzde sermayenin “ulus” nosyonuna ne ölçüde ihtiyaç duyduğu tartışılabilir iken asla devletsiz (bir devletler sisteminden yoksun) olamayacağı tartışmaya mahal bırakmayacak biçimde ortadadır. Yani kapitalizm artık ulus olmadan varlığını sürdürebilir –ki dünyada bazı bölgelerde fiili durum da budur- ama “kapitalist devlet” olmadan yapamaz. Yani, Alex Callinicos, Ellen M. Wood ve Sungur Savran gibi yazarlar “*kapitalizm, bir devletler sistemine ihtiyaç duyuyor*” derken son derece haklı; ancak bu devletlerin mutlak suretle ulusal devletler olması gerektiğini, hatta ulus-devletin her zamankinden daha fazla önemli olduğunu söylerken hatalıdır.²⁸ İkinci bir yanlış tespit ise son dönemde yaşananlardan yola çıkarak emperyalizm çağının geri geldiği, büyük güçler arası emperyal mücadelelerin hortladığı düşüncesidir. Bu yanlışlığın kaynağında ulusötesi kapitalizmin liberal merkez bölgesi ve hasım devletler çelişkisinin niteliğinin yanlış kavranması yatmaktadır. Bugün trans-Atlantik bloğunun yayılma patikasının karşısında yer alan birincil hasımların -Rusya ve Çin'in- izlediği siyasete ve

²⁷ Offe, C. ve H. Weisenthal, “Two Logics of Collective Action: Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form”, *Political Power and Social Theory*, 1: 1979, s. 67-115 ve Apeldoorn, a.g.k., s. 33

²⁸ Bkz. Savran, S., *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, İstanbul: Yordam, 2008, s. 30-52; Wood, E.M., “Unhappy Families: Global Capitalism in A World of Nation-States.” *Monthly Review*, (51) 3, 1999; ve Callinicos, A., “Does Capitalism Need State System?” *Cambridge Review of International Affairs*, (20) 4, 2007, s. 533-49.

gerçekte kapitalizmin aşırı finansallaşmasına dayanan enerji, gıda ve hammadde krizine bakarak 1900'lerin başlarındaki gibi emperyalistler-arası mücadele dönemine gireceğimizi beklemek doğru değildir. Sermayenin yoğunlaşması ve temarküzü süreci daha önce de büyük ve köklü krizlerle kesintiye uğradı, yarın da uğrayacaktır. Anlaşılan odur ki kapitalist sistemin değilse de ulusötesi bloğun neoliberal küreselleşme projesinin (şimdilik) sonuna gelinmiştir. Bugünden sonra savaş da bir ihtimaldir, küresel faşizm de. Bizim söylediğimiz kapitalizmin geldiği noktada artık 20. yüzyıl emperyalizm çağının tekrar edemeyeceğidir. Bu yanılsamayı doğuran olgu birazdan daha detaylı açıklamaya çalışacağımız gibi ABD ve İngiltere öncülüğündeki liberal merkez bölgenin yayılma zorunluluğu ve bugün Rusya ve Çin'in başı çektiği hasım devletlerin bu genişleme arayışına karşı sergiledikleri direnç, daha doğrusu ulusötesi kapitalizmin bu ikili karakteri olmaktadır.

ULUSÖTESİ KAPİTALİZMİN İKİLİ YAPISI: LOCKE'CU MERKEZ BÖLGE VE HOBBS'ÇU HASIMLAR

Global Rivalries adlı kitabının ilk bölümünün girişinde Kees van der Pijl uluslararası ilişkileri yetkin bir biçimde çalışabilmek için araştırmacının Avrupa-merkez'ci kafa yapısını terk etmesi gerektiğini yazmakta ve ardından günümüzde süregiden küresel mücadeleleri anlayabilmek için, ironik bir biçimde, işe yine Avrupa'dan, onun kendine özgü tarihinden, başlamak gerektiğine inandığını ifade etmektedir.²⁹ Ona göre, öncelikle İngilizce konuşulan dünya ve onun kıta Avrupası'ndaki rakipleri arasındaki ilişkilerin tarihine, bu ilişkilerin kökenlerine ve gelişimine odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda 16. ve 17. yüzyılda yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler, demokratik devrim yönünde bazı sosyal hareketler yaratmaktaydı. Özellikle bütün Kuzeybatı Avrupa'da feodal-aristokratik yönetimlere, mutlaki krallıklara ve Roma-Katolik Kilisesi'nin ruhani ve kültürel hayattaki etkinliğine karşı mücadeleler yayılmaktaydı. Devrimin –Reformasyon ve Aydınlanma ile karakterize olan- ilk burjuva aşamasında devlet biçiminin ve toplumla kurduğu ilişkilerin, giderek ticarileşen toprak sahiplerinin, tüccarların ve yerel zanaatkarların ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmesini kaçınılmaz hale geliyordu. İngiliz ve Fransız devrimlerinin temel belirle-

²⁹ Van der Pijl, K., *Global Rivalries: From the Cold War to Iraq*, London: Pluto Press, 2006, s. 1

yticiliğe sahip olduğu bu süreçte burjuvazi, bir toplumsal sınıf olarak oluşumunu tam olarak sağlamış değildi. Bütünleşmiş olmaktan uzaktı. Bunun yerine çok sayıda toplumsal gücün gevşek bir karışımı görünümü vermekteydi. Tanrı inancının aracısız bir şekilde yaşanması düşüncesine dayanan *Protestanlık*, Hristiyan Avrupa’da bireyciliğin yükselişini hızlandıran faktörlerin başında gelmiş ve diğer bir yandan ticaret burjuvazisinin ortaya çıkışının zeminini oluşturmuştur. Van der Pijl, bu damarı takip eden Protestan Hristiyanlığın, militan bir *Evanjelizm*’le beraber sermayenin küresel genişleme sürecine eşlik etmekte olduğu noktasından hareketle, İngiliz İç Savaşı boyunca devletin burjuva formuna dönüşümünün iki farklı aşaması olduğunu söylemektedir.³⁰ Bu iki aşamayı ya da iki tipik devlet biçimini, kronolojik olarak, “Hobbes’çu” ve “Locke’cu” olarak tanımlamıştır. Ancak, biz burada bu kronolojik sırayı takip etmeyerek, işe öncelikle yazarın Locke’cu modelini ele almakla başlayacağız.

İngilizce Konuşan “Liberal Batı” ya da Kapitalizmin Locke’cu Merkez Bölgesi

Van der Pijl’e göre, tarihteki ilk hegemonik devlet / toplum kompleksi, Şanlı Devrim (*Glorious Revolution*) (1688) ile İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bu olay Sanayi Devrimi’nden yüzyıl kadar önce İngiltere’de Mutlaki Krallığın ve mevcut feodal ilişkilerin yıkılışının bir yerde habercisi olmuştur. Devrim sürecinde öne çıkan eğilim, ücretli emek istihdam eden girişimcilerden yanaydı. Van der Pijl, Şanlı Devrim’in ürünü olan devlet / toplum kompleksini, her ne kadar yazarı John Locke’un kitabı *Two Treatise of Government* (1689) sadece dolaylı olarak bu olayla ilgi olsa da, “Locke’cu” diye tanımlamaktadır.³¹ Kitap, bu olaya ilişkin kuramsal argümanlar sağlamakta olup Hobbes’un şahit olduklarından çok farklı deneyimler / gözlemler üzerine oturtulmuştur. Hobbes’çu devletin yerel özerklikleri ve görelî özgürlükleri askıya alan katı uygulamalarına tanıklık edilmiştir. Bu nedenledir ki, Locke, devletin toplum hayatından çekilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu dönemde İngiltere’de *İç Savaş* sona ermektedir. Çitleme hareketleriyle birlikte toprak mülkiyetinin özelleşmesi süreci ise neredeyse tamam-

³⁰ Van der Pijl, *Global Rivalries...*, s. 3

³¹ Van der Pijl, *Transnational Classes...*, s. 64-67; Van der Pijl, *Global Rivalries...*, s. 6-8 ve Van der Pijl, “A Lockean...”, s. 12

lanmıştır. Kaba bir bireycilik anlayışı giderek orta sınıflara özgü bir norm haline gelmektedir. İşte Locke, bu genel görüntü karşısında daha geniş bir “Batı” tahayyülü ile devletin koyduğu yasalarla güvence altına alınmış bir sivil toplumun nasıl işleyebileceği üzerine düşünmektedir. Locke’cu devlet, anayasal bir monark tarafından yönetilmekte, parlamento tarafından denetlenmektedir. Devlet, büyük ölçüde kendi kendisini düzenleyen bir sivil topluma, diğer bir ifadeyle “yurtta ve cihanda” özel mülkiyete hizmet etmektedir ve bu tam anlamıyla bir burjuva politik oluşumdur. Bu (Locke’cu) devlet / toplum kompleksini hegemonik yapan unsur, siyasal iktidarın öncelikli olarak baskı ve zora değil, rızaya dayalı olmasıdır. Burada devletin iktisadi temeli, toplumsal ilişkilerin “hukukun üstünlüğü” ilkesiyle sınırlandırıldığı, kendi kendisini düzenleyen piyasalar olup; devletin toplumsal ve iktisadi hayattaki rolü öncülük etmek değil, yönlendirici / özendirici olmak şeklinde tanımlanmıştır. İlerleyen bölümlerde göstereceğimiz gibi bu yapı Hobbes’çu konfigürasyonu dışsal olarak kuşatmakta, onu tehdit etmektedir. Locke’cu merkez bölge, ulusötesi genişlemesi yoluyla uluslararası alanı ticari ve kültürel olarak işgal etmiş olup, hasım devletlere kıyasla çok daha gelişkin bir devlet / toplum kompleksi konumundadır.

Hobbes’çu Hasım Devlet / Toplum Kompleksi ve Devlet Sınıfı

Biliyoruz ki burjuvazi ilk defa İngiltere’de ayakları üzerinde durmaya başlamış ve tarihteki “ilerici” rolünü üstlenmeye hazır hale gelmişti. Şüphesiz ki bu durum her toplum için geçerli değildi. Bazı toplumlarda burjuvazinin bir sınıf olarak oluşumu süreci daha yavaş işlemekteydi. Dolayısıyla gelişme sürecinde burjuvazinin yokluğunda onun yerini öncü bir kadro (*vanguard*) dolduracaktı. Buradaki sorun, yükselen yeni sınıf (burjuvazi) iktidarı devralmaya hazır hale geldiğinde sözü edilen öncü kadroların yerinden edilmemek için mukavemet göstermiş olmasıdır. Bu, özellikle Batı-dışı dünyada, günümüzde de sıklıkla rastlanan bir durumdur. Hatta burjuvazi ve zaman içerisinde giderek bir sınıf kimliği kazanan bürokratik kadro arasındaki mücadelelerin küresel politik ekonominin temel görüngülerinden bir tanesi olduğunu söylemek mümkündür. Son tahlilde bütün farklılıklarına rağmen kapitalist ilkelerle çok fazla derdi olmayan hasım devlet / toplum yapılarında öncü kadro ve kapitalist toplumun ana gücü (sermaye) arasındaki mesafe liberal merkez bölgeye kıyasla çok daha fazladır. Bu koşullarda

devlet iktidarı bürokrasinin etkisi altına girer; hızlı ve derin bir bürokratikleşme yaşanır. Toplum (buna sermaye de dahildir), devlet tarafından adeta istimlak edilir. Böylesi toplumlarda, devlet, iktidarını / gücünü kendisine direnç gösteren herkese karşı acımasızca kullanmaktan asla çekinmez. Marx'ın despotik dediği bu ve benzeri süreçlerden geçerek oluşan devlet / toplum tipine, Van der Pijl Hobbes'çu demektedir. Hobbes'çu devlet, devletin burjuva formuna dönüşümünün ilk aşamasını ifade etmekte olup, *Leviathan*'da (1651) tasvir edilen devlet biçimidir. Bilindiği gibi *Leviathan*, Tevrat'ta adı geçen bir canavarın isimidir ve Hobbes için her şeye egemen olan devleti simgeler. Hobbes'un gözünde toplum birbirinden ayrı bireylerden oluşmaktadır. Bu ayrık-ısı parçaları birbirine başarıyla yeniden-bağlayan güç ise "toplumsal sözleşme"dir. Bu sözleşme, toplumu devlet egemenliği altında birleştirir. Kitabın orijinal baskısının kapağında *Leviathan*, bedeni ona ulaşmaya çalışan küçük insanlardan oluşmuş bir dev olarak tasvir edilmiştir. Yani, Hobbes'çu devlet, toplumdan ayrı, gayri-insani ve kendisinden başka hiçbir şeye egemenlik hakkı tanımayan yeni bir devlet tipidir. Hobbes'çu devlet / toplum kompleksinin ilk örneğini 17. ve 18. yüzyıl Fransa'sı temsil eder. Ardından Almanya ve İtalya, Japonya'yla işbirliği içine girerek Britanya İmparatorluğu ve Amerika Birleşik Devletleri'ne meydan okuyan ikinci dalgayı oluşturmuşlardır. 2. Dünya Savaşı'ndan yıkıldığı tarihe kadar ise Sovyetler Birliği, merkez bölgenin karşısında yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde bu hasım devletler, birer birer giderek genişleyen Locke'cu merkez bölgeye dahil olmuşlardır. Tarihte bütün hasım devletler genellikle (oldukça şiddetli ve gerekli olduğu taktirde küresel) savaşlar neticesinde mağlup edilmiş, şu veya bu şekilde merkeze teslim olmuşlardır. Tarihsel olarak her bir hasım devletin çöküşü ve devlet sınıfının tasfiyesi, genişleyen Batı'da yeni mücadele ve çıkar çatışmaları potansiyeli yaratmaktadır (örn. Rusya'nın yarım kalan entegrasyonu). Günümüzde ise Çin gibi "birincil hasımların" (*primary contenders*) yanında Brezilya, Türkiye, Meksika, İran ve Hindistan gibi "ikincil hasımların" (*secondary contenders*) liberal merkez bölge ile çelişkiler yaşamakta olduğunu görmekteyiz.³²

³² Van der Pijl, K., "The West and the Security of the Balkans-Caucasus-Central Asia Corridor. Is NATO the Answer?" 27-28 Mart 2008 tarihinde düzenlenen 'Security from European Union Through Turkey to South Caucasus: A Prisma of South Caucasus' temalı konferansta sunulan bildiri, Black Sea University, Tiflis, Gürcistan, Ayrıca Van der Pijl, "A Lockean...", s. 13-4.

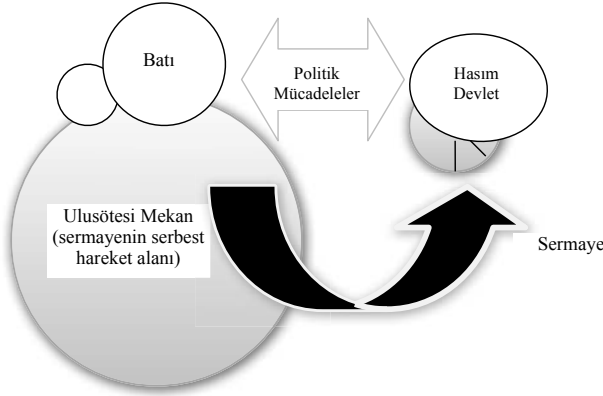
Küreselleşme ideolojisi Batı'nın bu yayılma / genişleme arayışına paralel olarak işlev görmüştür. Liberal Batı, sivil haklar ve özgürlükler şiarıyla yerküreye yayılmak isterken; hasım devletlerin alternatif gelişme stratejileri, ulusal bir perspektife sahiptir. Bu yolda ilerlerken Batı'dan farklı olarak kitlelerin rızasına ve gönüllü katılımına değil, devletin baskı ve zor kullanma yetkisine başvurulur. Öncelikle ulusal devlet bütünlüğünü tesis etmeye ve sınırları içinde kalan topraklar üzerinde kontrol sağlamaya çalışan hasım devlette bürokratik öncü kadro, devlet iktidarını kapitalist sınıfa devretmeye hiçbir zaman yanaşmayacaktır. Burada Van der Pijl'i takip ederek biz de çoğu zaman asker kökenli olan bürokratikleşmiş bu öncü kadroyu, ki eski düzen içerisinde devrimci tutumlar aldıkları da görülmüştür, *devlet sınıfı* olarak tanımlayacağız. Böyle bir kavramlaştırmaya zemin hazırlayan şey bunların güçlerini aslen devlet aygıtına sahip olmaktan aldıkları; yani iktidarlarının toplumsal temelini yeniden üretme becerisinden yoksun oluşlarıdır.³³ Hegemonik olmayan hasım devlet / toplum kompleksi, devlet sınıfı tarafından mobilize edilmektedir. Bu devlet sınıfı, hakim ve yönetici sınıfların bazı unsurlarının kaynaşması sonucunda meydana gelmekte ve Anglo-Sakson hakim sınıflarının baskın oldukları *ulusötesi mekanlarda* çıkarlarını koruyabilme yeteneğinden yoksun olmaktadır.

Elbette hasım devlet sınırları içerisinde bireysel sermayelere de yer vardır; ancak, devlet bu bağlamda iktisadi rekabeti bozmak ve çıkar ilişkilerini merkeze toplamak suretiyle genel çıkarları bizzat kendisi formüle eder. Yani sermayenin çöplüğünde devletin borusu ötmektedir; oyunun kuralları sermaye tarafından değil devlet sınıfı tarafından belirlenmektedir. Locke'cu Batı'da devleti yöneten kadrolar oyunun sermaye tarafından koyulan kurallarını çok iyi bilen birtakım yöneticiler ve siyasilerce temsil edilirken; hasım devletlerde çoğu zaman asker kökenli olan devlet sınıfının üyelerinin böyle bir özelliği olmadığı ortadadır. Bu devletler toplumsal yaşamın kendi kendisini düzenleme sürecinin unsuru olmanın ötesinde, refah ve iktidarın manevraları konumunda olmaktadırlar. Bu koşullarda hasım devlet sınıfının üyeleri için eldeki kontrol mekanizmalarından uzaklaşmak demek sadece siyasi kariyerde meydana gelen bir gerileme demek değil; bütün bir toplumsal konu-

³³ Van der Pijl, *Transnational Classes...*, s. 78-9; Cox, *a.g.k.*, s. 366-7 ve Elsenhans, H., *Development and Underdevelopment: The History, Economics and Politics of North-South Relations*, New Delhi: Sage, 1991.

mun / sınıf konumunun kaybı demektir. Bu nedenle devletin kumanda mevkilerindeki alışılmış ayrıcalıklı konumlarını kaybetmemek için büyük çaba sarf etmeleri doğaldır.

Şekil 1. Küresel Politik Ekonominin Temel Yapısı

Kaynak: Van der Pijl (2008).

Batı, tarihsel olarak, hasım devlet / toplum komplekslerine sermaye disiplini dayatmaktadır. Ancak bunu sadece IMF, Dünya Bankası veya DTÖ gibi malum kuruluşlar eliyle yapmamaktadır. Yeryüzünün her bölgesinde ulusötesi liberalizmi tesis etmek bağlamında kullanabileceği aktörleri bulup çıkarmak; bunlarla çeşitli ittifaklar oluşturabilmek için bilinçli bir sondaj ve arama / tarama faaliyeti yürütür. Condoleezza Rice, “Amerikan dışişlerinin temel meselesi barış, güvenlik ve girişimcilerimiz için fırsatlar arayıp bulmaktır” derken aslında bundan söz etmektedir. Kuzey Kore ve Irak gibi “Kabadayı Devletler”de bu arama tarama faaliyetlerini yürütmek hiç kolay değildir; ancak, “geçim koşullarını artık hükümete / devlete borçlu olmayan insanlar tarafından yönetilen” Çin’in bu perspektiften bakıldığında yeri başkadır.³⁴ Şurası açıktır ki bugün hasım devletler liberal Batı’nın hedef tahtasındadır. Bu hedefleri ele geçirmek için uygulanacak yöntemi o ülkelerdeki sermayenin gelişkinlik düzeyi ve liberalizmin yerleşikliği gibi unsurlar belirler. Sermaye disiplininin görece daha yerleşik olduğu merkez bölgede kendi çelişkili genişleme sorunsalı içerisinde ulusötesi yayılma, Gill’in

³⁴ 25 Temmuz 2000 tarihli *Financial Times*’tan aktaran Van der Pijl, “The West and the Security of the...”

“disipliner neo-liberalizm” adını verdiği hegemonya projeleri doğrultusunda hayata geçer. Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi “yükselen piyasaların” içinde olduğu “ikincil hasımlar”ın liberal merkez bölgeyle entegrasyonu ya da ulusötesileşmeleri ise başta demokratik yönetim mekanizmaları yoluyla sağlanmak istenir. Irak ve Afganistan gibi piyasa medeniyetinden nasibini alamamış “geri” ülkelerde ise aynı amaca “şok terapileri” yoluyla –yani doğrudan işgal ve yağma yoluyla- ulaşmaya çalışılmaktadır. Bazen bir ülkede aynı anda birden fazla yöntemin kullanılabilirdiği de görülmektedir.³⁵

Burada Batı derken başta ABD ve İngiltere olmak üzere İngilizce konuşulan toplumlar kast edilmektedir. AB ülkeleri yan rollerdedir. Dünya sermayesi ya da ulusötesi sermaye ise en güzel şekilde *Fortune 500* listesinde adları geçenler tarafından temsil edilmektedir. Bugün gelinen noktada şu sıralar kaynak sıkıntısı sebebiyle enerji hassasiyeti zirve yapmış bulunan sömürgeci Batı ve Batılı yaşam tarzı sürdürülebilir olmanın çok ötesine geçmiş bulunmaktadır. Dev şirketlerin muazzam borçları, küresel finans sisteminin son derece kırılgan ağlarının “beklenen” çöküşü ve tam da içinde olduğumuz devasa enerji krizi. Bütün bu gelişmeler, “liberal” Batı’yı büyük bir saldırganlık ve öfkeyle hasım devletler üzerine daha doğrusu devlet sınıfları üzerine itiyor. Amaç, bu hasımları yeniden yapılandırmak; onlara liberal bir biçim vermek ve tabii ki bu devlet / toplum komplekslerini mobilize eden egemen devlet sınıflarını tasfiye etmek / mülksüzleştirmek oluyor. Sermaye toplumsal bir güç olarak baskın bir karakter kazanmaya başladıkça içinde bulunduğu toplumda serbestleşmenin önündeki engelleri kaldırmayı ve devlet sınıfının “özelleşen” bazı unsurlarını ulusötesileştirmeyi başaracak bir noktaya gelir. Bu bağlamda devlet sınıfının tasfiyesi entegrasyonun bir ön koşulu ve en son aşamasıdır. Hasım devlet / toplum komplekslerinin ulusötesi dönüşümünü sağlayan bağlantılar (Bilderberg Grubu gibi) bir takım ticari ya da siyasi enformel ağlar zemininde kurulmuştur. Bu şebeke bazı önemli devlet adamlarını, büyük medya patronlarını / yöneticilerini ve UKS’nin diğer organik aydınlarını bir araya getirir. Eğer bu sosyalleşme ortamlarının değişmeyen gündem başlıklarından bir tane-

³⁵ Şenalp, M.G. ve Ö. Şenalp, “Hegemony and the Empire of Transnational Capital: Transnational Capitalist Class Strategies and the Expansion of the Lockean Heartland,” *Hegemony or Empire? Prospects for Contemporary World Order* temalı, 7. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Konferansı’nda sunulan bildiri, 18-20 Haziran, 2008, Ankara-Türkiye.

si sermayenin doğa ve toplum sömürüsünü daha da etkin kılacak yeni kontrol planları geliştirmek ise diğeri de hasım devletlerin hangi yollarla ehlileştirilerek kuşatılabileceğine karar vermek olmaktadır.³⁶

OSMANLI MİRASÇISI “İKİNCİL HASIM” TÜRKİYE’DE SERMAYE VE DEVLET İLİŞKİSİ

Türkiye burjuvazisi, kendi çıkarları için bile olsa, köklü bir burjuva devrimi yapmaya tarihinin hiçbir döneminde cesaret edememiş bir sınıftır. İçinde yaşadığı tarihsel çağın (ulusal kurtuluş ve sosyal devrimler çağı) koşullarından her zaman ürken ve bu nedenle de emekçi halk yığınlarının her hareketinde bir ‘komünist devrim’ heyulası görek irkilen bu ödle sınıf, otoriter-bürokratik bir devlet yapılanmasının kanatları altına sığınarak işini yürütmeyi ve onun himayesinde palazlanmayı cumhuriyet tarihi boyunca temel bir politika olarak bellemiştir hep.³⁷

Bu bölüme *Marksist Tutum* dergisinden Mehmet Sinan’ın yukarıdaki satırları üzerine bazı değerlendirmeler yaparak başlamak istedik. Öncelikle yazar, burada Türkiye burjuvazisini kendi tarihinin hiçbir döneminde devrimci vasıflara sahip olmamakla eleştiriyor ve ödle olmakla suçluyor. Sinan haklıdır; Türkiye’de burjuvazinin devletle ilişkisinin niteliği yakın tarihlere kadar gerçekten de (kendi açılarından tabii) çok gurur verici değildir. Hatta bazı emekli (üst bile değil) orta düzey bürokratların Vehbi Koç gibi bir işadammın bakanlık, müsteşarlık kapılarının önünde nasıl da el pençe divan bekletildiğini keyifle anlattıklarına şahit olmuşuzdur. Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları* adlı kitabında bu olguyu Türkiye’de işadamları ve devlet ilişkisinin mutlak niteliği olarak sabitler. Burada kısaca söylenen Türkiye’de devletin güçlü ve büyük, bunun karşısında işadamlarının ise görece zayıf, ürkek ve boynu bükük olduğudur. Açıktır ki sıklıkla dile getirilen bu tespit yapılırken Türkiye burjuvazisi Avrupa’daki örneklerle kıyaslanmaktadır. Denmektedir ki, Türkiye burjuvazisi belli başlı bazı tarihsel nedenlerden dolayı Batı’daki örnekleri gibi devrimci potansiyele sahip olmadığı için burjuva devrimleri yukarıdan devrim zorlamasıyla yapılmış, toplumsal dönüşüm yukarıdan aşağıya doğru yönlenmiştir. Yani, atlar arabanın arkasına bağlanmıştır. Bu noktada Sinan’ın ödlelik eleştirisine dönerek bu durumun sadece Türk burjuvaların değil daha genel

³⁶ Van der Pijl, K., “Capital and the State System: A Class Act,” *Cambridge Review of International Affairs* (20) 4, 2007, s. 619-37

³⁷ Sinan, M., “AB Süreci ve Burjuva İktidar Bloku İçindeki Çatışma,” 2004, [Kaynak: <http://www.marksist.com>]

olarak burjuvazinin tipik bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür. Çoğu zaman iddia edildiğinin aksine Avrupa’da burjuva devrimi asla burjuvazinin kendisi tarafından yapılmamıştır. Burjuva düzenin kuruluşu yolunu açan General Cromwell’in yoldaşları ve Jakobenler gibi devrimciler olmuştur. Aslında aynı şey diğer tüm “ulusal” devrimler ve “işçi” devrimleri için de geçerlidir (örn. Kuvayı Milliye savaşçıları, Bolşevikler ve Castro’nun gerillaları). Burjuvazi, Avrupa’da da genellikle radikal siyasal dönüşümlerden yana olmamış; feodal tekellerin veya krallıkların içerisinde güvence altına alınmış ortaklıklarla idare etmeyi tercih etmişlerdir. Ne zaman ki, mevcut yapı gelişen iktisadi faaliyetlerine ve yeni düşünce ufuklarına talep ettikleri imtiyazları sağlamayı başaramaz hale gelmiştir; işte o zaman burjuvazi, Avrupa’daki toplumsal mücadeleler sürecinin *bir tarafı olmak* zorunda kalmıştır.³⁸ Sonuç itibarıyla Türkiye’deki burjuvazi dünyadaki diğer örneklerinden daha fazla ödele değildir; kanımızca aradaki fark, bir hasım devlet / toplum kompleksi içerisinde faaliyet gösteriyor olmaktan kaynaklanmaktadır. Buğra’nın Türkiye’de işadamlarını devlet karşısında ürkek ve sindirilmiş olarak betimliyor oluşu bir ölçüde, en azından Türkiye toplumunun bir dönemi için, doğru olabilir; ancak, gerek bu topraklarda gerekse dünya genelinde artık devlet(ler) ve sermaye(ler) ilişkilerinin gerçek niteliği bize burada anlatılanlardan çok farklıdır. Türkiye’de devlet ne Buğra’nın ve kimi bazı ateşli liberallerin iddialarının aksine (sermaye de dahil) herşeyin ve herkesin üzerinde bir yerdedir; ne de ortodoks Marksistlerin anlattığı gibi tamamen burjuvazinin sınıf çıkarlarının ve egemenliğinin bir aracıdır. Günümüzde Türkiye’de devlet, liberal Batı’da olduğu gibi toplumsal sınıfların (emek ve sermayenin) demokratik mücadelelerinin yürütüldüğü bir zemin de değildir; sivil toplum ve burjuva demokratik kurumların görece az gelişmişliği veri iken, egemen sınıfın farklı fraksiyonlarının ve geleneksel devlet sınıfının amansız mücadelelerinin arenası konumundadır. Egemen sınıfların kendi aralarında yaşanan bu çatışmalı süreç Gramsci’nin dediği gibi işçi sınıfının ve ezilenlerin güçsüzlüğü, örgütsüzlüğü ve pasifliğinin manifestosu gibidir. Bu çatışmanın içeriğini doğru anlayabilmek için Türkiye’nin hasım devlet birikiminin tarihsel köklerini doğru anlamak gerekmektedir.

³⁸ Bkz. Van der Pijl, *Global Rivalries...*, s. 1-12 ve Van der Pijl, “The West and the Security of the...”

Türkiye'nin Hasım Devlet Birikimi ve Devlet Sınıfının Oluşumu

Hasım devletler, yönetici sınıfları toplumları harekete geçirmek için kendi egemen devletlerine yatırım yaparak, kendi başına İngiltere'den değil de İngilizce konuşulan 'stratejik bölge'den yayılan 'modernizasyon baskılarıyla müzakere etme' konusunda daha başarılı olanlar ve dolayısıyla toplumsal bütünleşme ve modernizasyon konusunda daha kısa ve acısız bir yol vaad edenlerdi. Burada sivil toplumdan söz edilemez; bu model, çeşitli düzeylerde devlet kamulaştırmalarını (*Devletçilik*), sınırları açıkça belirlenmiş bağımsız bir ülkeyi (*Misak-ı Milli*) ve halkı Batı'yı yakalama doğrultusunda harekete geçirmek için –genellikle milliyetçi olmak kaydıyla- 'devrimci bir doktrini' (*Kemalizm*) içerir.³⁹

19. yüzyıl sanayi kapitalizminin serbest rekabetçi, kapitalist sınıfların ise özellikle metropollerde olmak üzere, milli nitelikte olduğu bir dönemdi. Bu yüzyılın sonunda rekabete dayanan kapitalizm, yerini dev anonim şirketlerin hakim olduğu bir iktisadi yapıya bıraktı. Lenin, kapitalizmin tekelleşme yönündeki gelişiminin kaçınılmaz bir biçimde emperyalizmi doğurmakta olduğunu göstermişti. Kısacası klasik tanımıyla emperyalizm, kapitalizmin ulaştığı son aşama olan tekelci kapitalizmdir. Tekelcilikle birlikte sermaye ihracı, daha önce görülmemiş ölçüde büyük boyutlara ulaşmış ve uluslararası eşitsiz işbölümü süreçlerine yeni bir ivme kazandırarak, sistem içerisinde yer alan tüm üreticilerin, tekeller tarafından sömürsünü genişletmiş ve büyütüştür. Osmanlı devleti bu süreçte tek bir emperyalist devletin dolaysız ya da hegemonik egemenliği altına girmemiştir. Tersine, emperyalistler arasında süregiden rekabetten yararlanarak merkezi devlet yapısını ve görece bağımsızlığını koruyarak, önemli ölçüde bir sömürü ağı içerisinde "çevreleşme" sürecine girmiştir. Bu noktada, altı çizilmesi gereken en önemli husus, emperyalist sistemle eklemlenme sürecinin, Osmanlı'da bir burjuva devleti düzeni oluşturmadığıdır.⁴⁰

Avcıoğlu'na göre emperyalizm, Türkiye ile ilişkilerinde aracı olarak Rum ve Ermeni'leri kullanmıştır. Bu kesimlerin öteden beri iktisadi ve ticari hayatta avantajlı oldukları bilinen bir gerçek olup, iş dünyasına egemen olmaları emperyalist devletlerin açık destekleri ile olmuştur. İmparatorluğun son dönemlerinde faaliyete geçen pek çok yabancı okul, yabancı sermayeye personel sağlanması amacını taşımakta ve bunlardan daha çok Rum ve Ermeni unsurlar yararlanmaktadır. Tanzi-

³⁹ Van der Pijl, "A Lockean...", s. 14, *vurgular bizim*.

⁴⁰ Pamuk, Ş., *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Yurt Yayınları, 1984, s. 14

mat reformlarının el verdiği ölçüde ekonomik konularda, devletin en yüksek kademelerinde yabancı sermaye çıkarlarını korumak ve geliştirmek adına da yine aynı kesimler kullanılıyordu. Öte yandan imparatorluğun bünyesindeki *gayr-i müslimlerin* bir kısmı da Avrupalı ülkelerin tebasına geçme imkanı bularak, ülkedeki gerçek Avrupalıların yanında bir “sözde Avrupalı” zümre olarak ortaya çıkmışlardı. Bu sebeple bunlara *lövanten ya da tatlı su frengi* adı takılmıştır. Avcıoğlu, *Batılılaşma* cereyanı ile baş başa giden bu sürecin son halkası olarak *alâfranga müslümanları* saptamak suretiyle, dönemi resmeder. Bu resimde yer alan her bir figür tek tek incelendiği vakit, bunlardan hiçbirisinden, emperyalizme karşı etkin bir direnç göstermesi beklenemezdi. Bunlar, o dönemde Türkiye’de çıkarları emperyalizmle en fazla bağdaşan kesimlerdi. Avcıoğlu, bu ilişkiler ağını tanımlamak için, “talan organizasyonu” tabirini kullanıyordu:

...[Bu] organizasyonun tepesinde bankalar ve Türkiye’ye yerleşmiş olan Avrupalı büyük tüccarlar vardır. Bunlar, çoğu Rum ve Ermeni olan ikinci basamaktaki araçlar eliyle faaliyetlerini yürütmektedirler. Rum ve Ermeni ikinci basamak araçları, büyük toprak ağaları ve derebeylerine ürün karşılığı avanslar açmak ve ürün toplamak için üçüncü basamaktaki çoğu Türk olan araçları hizmetlerinde kullanmaktadırlar.⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu için son dönemeç olan 20. yüzyılın başlarında, Anadolu toprakları üzerinde kapitalist üretim ilişkilerinin hemen hemen hiç gelişmemiştir. Burada feodal ve ataerkil üretim ilişkilerinin çevrelediği son derece ilkel ve geri bir tarım ekonomisi hüküm sürmektedir. Avrupa kapitalizminin geçirdiği gelişim sürecine benzer bir dönüşüm yaşanmamış olduğundan, bazı büyük şehirlerde bulunan ticaret burjuvazisi, kapitalist ilişkileri besleyip geliştirebilecek devrimci bir niteliğe sahip olmaktan uzaktır. Kapitalizmin gelişmesi açısından hayati önem taşıyan ulaştırma ve haberleşme şebekeleri ise hemen hemen hiç yok gibidir. Dolayısıyla, tarım kesiminin kendi iç pazarını oluşturarak, sanayileşmenin ve kalkınmanın başlangıcında oynaması gereken kritik rolü oynama ihtimali de yoktur. Kısacası imparatorluğun son dönemlerinde ve Kurtuluş savaşı yıllarında Anadolu’da tarım sektörünün, feodal, yarı-feodal ve pre-kapitalist bir üretim yapısı sergilemekte olduğunu ve ekonomide kapitalist ilişkileri besleyip geliştirebilecek bir burjuva sınıfının olmadığını söylemek mümkündür. Bu noktada, 20. yüzyılın başla-

⁴¹ Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt V, Ankara: Bilgi, 1969, s. 90

rında Anadolu'nun egemen sınıflarını işçileri, orta ve yoksul köylüleri çeşitli mekanizmalarla sömüren feodal ağalar, tüccarlar, tefeciler ve cılız bir sanayiciler koalisyonu temsil etmektedir. Bunun dışında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiret ilişkileri mevcuttur.⁴² Bu bağlamda milli mücadele, Anadolu eşrafı ve küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınlar öncülüğünde yürütülmüş; Atatürk'ün çizgisi bu hakim sınıflar koalisyonunda asker-sivil zümrenin ağır basmasıyla oluşmuştur.⁴³

Türkiye'de liberal merkez bölgenin *klasik şemasından* farklı şekilde gelişen demokratik devrim, iç sosyal çelişkilerin ve bu türlü sınıf mücadelelerinin bir ürünü olmamıştır. Bunun yerine dış emperyalist baskı ve saldırganlıklara karşı bir kurtuluş savaşı ile başlayıp sonuçlandırılan, Kıvılcımlı'nın *dolaylı ve orijinal bir yeni sömürge demokratik devrimi* dediği biçime bürünmüştür.⁴⁴ Kuşkusuz ki bu Anadolu'da modern anlamda toplumsal sınıflara (ve dolayısıyla sınıf mücadelelerine) rastlanmadığı anlamına gelmiyor. Kurtuluş Savaşı süresince ve yoğunlaşarak savaştan sonra TBMM'nde şahit olunan fikrî ayrılıklar ve tartışmalar son derece sınıfsaldır. Bu bir anlamda bir *sınıflar koalisyonu* olarak sürdürülen milli mücadelenin *öncülerinin* kendi aralarında, devleti yani egemenliği ele geçirebilme savaşlarıdır. Taner Timur'a göre bu savaşları Anadolu'da güçlü bir burjuvazi olmadığı için eşraf kaybetmiş ve küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınlar öncülüğünde, kuvvetli bir bürokrasinin temelleri atılmıştır.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde hiçbir zaman Avrupa örneğinde görüldüğü türden bir "devrimci" bir burjuva sınıfı oluşmamıştı. Bunların yerine küçük burjuva unsurlar olan aydınlar dışında komprador diye tabir edilen bir burjuvazi, cılız bir "yerli ticaret burjuvazisi" ve Anadolu eşrafı mevcuttu. Kıvılcımlı'ya göre bu şartlarda, kendi deyimiyle "birinci kuvâyi milliyeciliğimize" her açıdan karşı gelen ve çıkarları doğrudan doğruya emperyalist ülkelerle örtüşen, kompradorlar zümresinin temizlenmesi işinin Kemalist kadroların ilk icraatlarından birisi olması, son derece doğaldı. Bu bakış açısına göre devrimler süresince "öncü kadro" ilk iş olarak, ülkedeki komprador burjuvazi egemenliğine ve tahakkümüne bir son vermiştir. Bu olguyu değerlendirirken, komprador denilen bu

⁴² Timur, T., *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge, 1994, s. 15

⁴³ Timur, a.k., s. 222

⁴⁴ Kıvılcımlı, H., *Türkiye'de Devrimin Stratejisi*, İstanbul: Sosyalist Kütüphanesi, 1989, s. 295

ayrıcalıklı azınlıkla çıkarları hiç uyuşmayan kesimlerin hangileri olduğunu iyi tespit etmek gereklidir. Bunlar, Müslüman ve Türk mülk sahibi sınıflar ve hatta emperyalist devletlerin himayesinden etnik ve dini nedenlerle mahrum kalan Yahudi burjuvazisi ve diğer bazı etnik kesimlerdir (Kürtler ve Arnavutlar gibi). Ali Rıza Tura'ya göre söz konusu komprador azınlıklar, merkezi devlet bürokrasisiyle hayli mesafeli ilişkiler içerisinde. Bunun nedeni, emperyalist sömürünün bir aracı haline gelirken siyasal reformlara girişen bürokrasinin, azınlık komprador kesimler üzerinde siyasal denetim kurmak ve geliştirmek istiyor olmasıdır.⁴⁵ İttihat ve Terakki'nin 1. Dünya Savaşı'na değin bu yönde politikalar uygulamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Yükselen modernist bürokrasinin savunduğu "Osmanlı Milliyetçiliği" fikrinin arkasında da tam olarak bu türden kaygılar yatar. Balkan Savaşları'ndan sonra patlak veren 1. Dünya Savaşı ve bu dönemde imparatorluğun dağılma süreci içerisinde girişi ile bu defa da "Türkçülük" düşüncesinin gelişimi birbiriyle örtüşen olgulardır. Milli burjuvazi yaratma fikri de ilk olarak bu dönemde adeta bir furyaya dönüşür.⁴⁶

Ulusal pazarın ve dış sermayeye karşı devletçilik zırhına bürünmüş ulusal ekonominin kurulmasıyla burjuvazinin geliştirilmesi / millileştirilmesi ve buna paralel olarak asker-sivil bürokrasinin burjuvalaştığı; bu süreçte bir kısım burjuvazi ve bürokratik seçkinin, Batılı sermaye sınıflarını yakalama çabası içinde giderek kaynaştığı görülmektedir. Yukarıda *devlet sınıfı* olarak tanımlanan bu sınıf nüvesi, Cumhuriyet döneminde somut varlığını Koç-CHP ilişkisinde bulur. Türkiye'deki devlet gelenekçi yaklaşımı eleştirirken devletin sınıf karakterini vurgulayan Korkut Boratav, bir anlamda, bu sınıf nüvesinin varlığını doğrular.⁴⁷ Bu bakış açısı, emperyalist mücadelelerin belirlenimi altındaki Türk ulusal sermayesinin başlangıç koşullarını ve çelişkilerini anlamamıza yardımcı olur. Tekrar vurgulamak gerekirse, ulusal ve uluslararası yapısal süreçler ve bu yapısal süreçler içinde sınıf aktörlerinin eylem-

⁴⁵ Tura, A.R., *Kemalist Devlet*, Kardelen Yayınları, 1998.

⁴⁶ Doğan Avcıoğlu, bu dönemin, İttihat ve Terakki'nin önde gelen simalarının da "sermayedar" sıfatıyla katıldığı ve sadece İstanbul ve İzmir gibi gelişmiş ticaret bölgelerinde değil, partinin ulaşabildiği bütün taşra kent ve kasabalarında esas olarak ticaret ve bankacılık alanlarında anonim şirketler, kooperatifler, banka ve acentelikler oluşturma furyasının yaşandığı bir dönem olduğunu yazar. Avcıoğlu, *a.g.k.*, s. 175-180.

⁴⁷ Bkz. Boratav, K., *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (İlk basım 1991), Ankara: İmge, 2005, 1. Bölüm.

leri birbirlerini karşılıklı ve sürekli olarak belirlemiştir. Elbete Türkiye toplumunun yaşadığı bu deneyimi “milli bir burjuvazi yaratmak” biçiminde tanımlamak, toplumsal bir sınıf olarak burjuvazinin, bir zümre olan bürokrasi tarafından yaratıldığını öne sürmektir ki bu açıkça çok önemli bir “tarihsel” yanılısama olur. Türkiye’de İttihat ve Terakki’nin ya da Kemalist bürokratik öncü kadronun yaptığı şey, sınıf yönelimleri her ne olursa olsun, maddi üretim / dolaşım ilişkileri içerisinde bir konum olan burjuvaziyi yaratmak değil, kendi dışında oluşan bu toplumsal konumun sosyal ve etnik bileşimini değiştirmek olmuştur. Bunu yaparken aynı zamanda bu zümrenin temsilcilerinin de giderek bir sınıf mensubiyeti geliştirdiklerini, Türkiye’de devlet sınıfının üyeleri haline geldiklerini düşünmek mümkündür.

Anti-Emperyalist Milliyetçilik ve Muasır Medeniyet Seviyesi İkilemi

Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hedefi belliydi. ‘Batıya rağmen batılılaşabilmek’ sürecinde, bu defa başarıya ulaşabilmek ve II. Mahmut’la başlayan modernleşme çabalarını, farklı bir mecradan da olsa sürdürebilmektir. Açıkça ortadadır ki Türkiye, modernleşme sürecini, kapitalist gelişimin geleneksel yapıları çürüten, eriten ilerleyişine eşlik eden nitel ve / veya nicel değişimler yoluyla yaşamamıştır. Modernleşme çabalarının somut sonuçlarının gözlemlendiği alanlar, Türkiye’de, *modernleştirici iradenin* vizyonuna bağımlıydılar. Yani, modernleşme sürecinin niteliği, toplumsal dinamiklerin kendi içsel potansiyellerinden ziyade, ki bu Batı’da kapitalist üretim ve ilişki biçimlerinin gelişmesi yoluyla olmuştur, öncü kadronun bilgi, görgü ve vizyonuna bağımlıydı. Metin Çulhaoğlu, bu durumu “geç modernleşme” denilen sürecin tipik bir özelliği olarak belirlemektedir.

Özgün kapitalist modernleşmede, maddi anlamdaki kapitalistleşme süreçleri ile kurumların ve toplumsal yaşam biçiminin değişimi arasında bir örtüşme ya da eş zamanlılık varken, geç modernleşmede bu özellik, görülmez. Geç modernleşmede, modernleştirici iradenin vizyonu, ülkeye getirdiği ve topluma dayattığı tarzlar vb. kapitalistleşme sürecinin önünde gider. Bu nedenle, geç modernleşen ülkelerde, geleneksel olan ile yeni olan arasındaki çelişki ve eklenme ilişkileri, klasik sınıf saflaşmalarını da örtbilecek bir çeşitlilik taşır.⁴⁸

⁴⁸ Çulhaoğlu, M., “Modernleşme, Modernlik ve Türkiye,” *Sosyalist Politika*, (21), 1999, s. 42.

Bu türden bir geç modernleşme sancısı hemen hemen tüm diğer hasım devletlerde ortaktır. Türkiye’de ümmet toplumundan millet toplumuna geçiş sürecinde ulusal burjuvazi, Avrupa’da olduğu gibi, kendi “ulusal değerler” düzenini yaratamadığı içindir ki kurtuluş savaşından sonra devrimler, zorunlu olarak, üst yapıda yani kültür ve gündelik yaşam biçiminde, gündeme gelmiştir. Halbuki burjuva sınıfı, kendi değerler sisteminin sahibi olarak “millî” değerlerini toplum yaşamına yerleştirebilmiş olsaydı, Attilâ İlhan’ın da ifade ettiği gibi; laiklik, şehir ahlakı, “ulusal” tarih ve dil bilinci, yeni toplumun üzerine “hazır elbise” gibi oturacaktı.⁴⁹ O halde Cumhuriyet devrimleri ile ümmetçi / feodal toplumun eski değerler düzeni yerine laik ve liberal (yani, burjuva!) değerleri önerilmiş, gerekli görüldüğü ölçüde de “dayatılmıştır.” Toplumun tüm geleneksel değerlerini değiştirmek, ister istemez, zorunludur. Çünkü, feodal / ümmet toplumu dinsel öğeleri ön planda tutarken; modern burjuva / millet toplumu, kendi laik değerlerini (hukuk, ahlak, estetik v.b.) beraberinde taşır.

Geçiş dönemleri, sıçrama dönemleri: Her türlü aşırılığa yer var. Fransız, Rus ve Çin devrimlerinin, önceki değerler sistemine tepkisi dehşet vericidir. İnkâr, bir önceki dönemi aşırıp, insanlık birikimi değerlerin inkârı haline dönüşebiliyor. Biz bunu yaşamadık. Yaşamadık ama, feodal / ümmet döneminin değerler sistemini değiştirmek isterken, kalkıştığımız adaptasyon hareketini, tutarlı kılabildik mi? Çünkü, Anadolu İhtilâli ulusal bir demokratik devrim hareketidir, oysa kültür devrimi Batılı birtakım değerler ve fikirlerin, bu arada kurumların, yeni topluma aktarılması şeklinde olmuştur. Bunda bir çelişki yok mudur?⁵⁰

Attila İlhan haklıdır. Türkiye gibi hasım devlet / toplum yapılarında burjuva devletin oluşumu deneyimi liberal merkezden farklı olmuştur; ancak bu farklar neredeyse bütün hasım devletlerde kendisini gösterir. Bu anlamda elbette derin bir çelişki vardır. Türkiye’de Gazi Mustafa Kemal’in ve Kuvayi Milliye savaşçılarının oluşturduğu öncü kadronun, zaman içerisinde yerlerini devlet sınıfının iktidarına terk ettikleri söylenebilir. Kemalist devrimlerin sınıfsal anlamı bu perspektiften de anlaşılabilir. Toplumların tarihinde hiçbir şey yoktan varolmamıştır. Kemalist devrimler ve Türkiye’de modern devletin ortaya çıkışı bu anlamda, Marx’ın deyimiyle, kendi çağında kurucusunun adıyla anılan tek Avrupa ülkesi olarak mutlaki / merkeziyetçi Osmanlı devletinin yerine Van der

⁴⁹ İlhan, A., *Ulusal Kültür Savaşı*, İstanbul: Özgür Yayınevi, 1986, s. 9

⁵⁰ A.k., s. 31

Pijl'in hasım devlet dediği Hobbes'çu modern ulus-devlet tipinin inşa edildiği koşulları hazırlamıştır. Bu kuram çatısından bakarak Türkiye'nin küresel politik ekonominin merkez bölgesinin dışında kalan bir "ikincil hasım" devlet karakteri sergilemekte olduğunu söyleyebiliriz.⁵¹ İkincil hasımlar, genellikle devlet öncülüğünde modernleşme süreci yaşayan; ancak Batı'nın karşısına çıkmaktan çekinen devletlerdir. Bu bağlamda zaman içerisinde giderek burjuvalaşmış bir takım asker-sivil bürokratların ve yerel sermaye unsurlarının teşkil ettiği bir devlet sınıfı tarafından sevk ve idare edilen Türk devletinin, Osmanlı'nın yıkılışı sürecinde oynadıkları yıkıcı / işgalci rol ile ilgili olarak İngiliz ve Fransa işbirliğine büyük bir tepkisi vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Batı" dedikleri o "tek dişi kalmış canavara" veya Van der Pijl'in ifadesiyle "liberal merkez bölge"ye karşı Bolşevik Rusya ile yakın ilişkiler kurulması, Türkiye'nin bu hasım devlet niteliğiyle açıklanabilir. Bu süreçte burjuvazinin nicel ve nitel olarak son derece zayıf oluşu, genç Türk devletinin daha doğrusu devlet sınıfının ülkeyi modernleştirme sürecinde öncü bir rol oynamasına neden olacaktır. "Muasır medeniyet seviyesine ulaşma" ülküsü bu anlamda bu devlet sınıfının toplumunu çağ atlatma çabasını anlatmaktadır.

Türk Devlet-Toplum Kompleksinin Ulusötesi Entegrasyonu ve Direniş

İlerleyen dönemde ulusal birikim döngüsünün gelişmesiyle farklı sermaye fraksiyonları güçlenmiş, siyasal alan bölünmüş, bu da yeni tarihsel bloklarla yeni hegemonya projelerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. "Devletçilik projesi" Batı'yı yakalama motivasyonuna sahip devlet sınıfının projesi olarak görülebilecek iken, 2. Dünya Savaşı sonrası üretilen "kalkınmacılık projesi" yeni oluşan burjuva unsurların -hem artığın hem de paylaşanların artması noktasında sağlanan uzlaşma çerçevesinde- sisteme entegre edilmesini öngören bir hegemonik proje olarak ortaya çıkmıştır. Kalkınmacılık projesi, her ne kadar ulusal sermayenin desteklenmesi fikrine dayansa da, dünya kapitalist sistemi ve onun baskın aktörlerinden bağımsız geliştirilmiş bir proje olarak görülemez. O dönemde gerçekten de uluslararası niteliği ağır basan Batılı burjuvazi için bu uzlaşma, hasım devlet karak-

⁵¹ Bkz. Van der Pijl, "A Lockean...", s. 14 ve Van der Pijl, "The West and the Security of the..."

terli çevre ülkelerde ulusal düzeyde yeni kapitalistlerin gelişimi ile bir yandan devlet sınıfının konumunun -devleti kullanarak direnme kapasitesinin- zayıflatması, diğer yandan da bu ülkelerdeki muhalif toplumsal güçlerin -Sosyalist Rusya'nın desteğini alarak- sosyalizme kaymasının engellenmesi işlevi görmüştür. Sonuçta bu devlet toplum yapılarının sisteme daha fazla eklenmesi gerçekleşmiştir. Yapısal olarak bu durumu belirleyen yine sermaye birikim sürecinin çelişkili ve eşitsiz gelişmesi olmuştur. Sermayenin ulusal düzeyde merkezileşmesi ve birikimine -çelişik görünse de- paralel olarak milli burjuvazinin en gelişkin kısımları, giderek Batı sermayesi ile bütünleşme eğilimine girmiş, daha doğrusu onunla yarışabilmek için buna mecbur kalmıştır. Arkadan gelen sermaye gruplarının (burjuvazileşen tarımsal ve ticari feodal unsurların) güçlenerek siyasi otoriteden pay talep etmeleri sonucunda da, geçerli devlet / toplum ilişkisi biçiminin –Tanzimat geleneğinin devamı niteliğinde- askeri darbeler yoluyla şekillenmesi sürecine girilmiştir. Bu çerçevede 27 Mayıs daha çok sermaye içi çelişiklerden doğan krizin aşılmasına yönelik gerçekleştirilen bir darbe olmuş iken, 12 Mart doğrudan karşı hegemonya geliştiren toplumsal güçleri hedef almıştır.

12 Eylül askeri darbesi ise “ithal ikameci sanayileşme modeli” olarak pazarlanan birikim stratejisinden “ihracata dayalı büyüme modeli”ne kayma, kapitalist küresel yeniden yapılanma çerçevesinde ulusötesi sermayenin uygulamaya soktuğu bütünlüklü bir projenin Türkiye ayağı olarak görülebilir. Bu çerçevede, Latin Amerika, Asya ve Orta Doğu ekonomileri zorla serbestleştirilirken, buralarda dışa açık sermaye gruplarının oluşturulması ve gelişmekte olan sermaye kesimlerinin yeni koşullara uyumlu hale getirilmesi; yani sosyalizasyonu gerekmiştir. Bu anlamda darbeler, Özalıcılık benzeri geçiş süreçlerini getirmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, 1980-1999 arası dönemde uluslararası sermayenin ulusal baskın sermayeyle çıkar ve vizyonlarının bütünleşmesinin altyapısı hazırlanmış; İthal İkameci Strateji süresince *kolay birikime* almış olan sermaye gruplarının yeni düzene direnişinin karşı hegemonya hareketine dönüşmesini engellemek amacıyla, ilk olarak buradaki büyük sermayenin daha çok “burjuva liberalleşmesi” ve aynı anda önde gelen orta büyüklükteki sermayenin rızasının yaratılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, sadece Türkiye’de, kimilerine göre 100 milyar ABD doları -hem dış yardımlardan gelen para hem de

içerdeki sömürden gelen artık- sermayeye aktarılmış, buna ek olarak türlü teşvikler, destekler, fonlar vs. gibi vasıtalarla yeni birikim modeli dahilinde uluslararası sermayeyle bütünleşebilecek “seçkin” sermaye gruplarının yaratılması ve “yerli” büyük sermayenin bu dönüşüme ikna edilmesi amaçlanmıştır. Özal’ın kişiliği ve bağlantılarında somutlaşan yeni-sağ program sürecin temel felsefesini belirlemiş, fakat kaynak dağıtımında sıklıkla ortaya konan keyfi yaklaşımlar sonraki yıllarda kızgınlaşan sermaye içi paylaşım mücadelesinde büyük rol oynamıştır.

Türkiye’de nasıl ki 12 Mart TÜSİAD’ın kuruluşunu getirmişse, 12 Eylül darbesi de YASED’in (Yabancı Sermaye Derneği) kuruluşunu getirmiştir. Açık bir şekilde sermaye yanlısı olan askeri cunta, bir yandan tüm ulusal toplumsal örgütlülüklerin önünü kapatırken, diğer yandan uluslararası sermayenin önünü ardına kadar açmıştır. Bu olay, Poulantzas’ın işaret ettiği gibi, o ana kadar dışsal olan yabancı sermayenin *yerel bir aktöre* dönüşümünün başlangıcı olarak anlaşılmalıdır. Bu anlamda temel sermaye bileşenleri öncülüğünde devlet karşısında konumlandığı örgütlenmelere bakarak bir saptamaya gidildiğinde; YASED tarafından temsil edilen ve ilk etapta (1980 ve 1990’larda) ön plana çıkmayan / çıkamayan uluslararası sermaye grupları ile TÜSİAD tarafından temsil edilen ve holdingleşmiş baskın -o zaman için hala ulusal- sermaye grupları hiyerarşinin tepesinde duran sınıf aktörleri olarak saptanabilir.⁵² Bu gruplar neoliberal çerçeveye uygun olarak, TOBB içinde örgütlenen ve uluslararası üretim zincirine taşeron olarak eklenmiş orta ve küçük ölçekli sermaye gruplarının sosyalizasyonu konusunda ortak çıkar birliği içinde görünmektedir. Bazı sektörler için -ortaklıklar ve teknoloji / sermaye ihtiyacı bakımlarından- bu grupların önde gelen unsurları birbirine bağlanmışken, kimi sektörlerde uluslararası sermaye ve uluslararasılaşan yerli sermaye çıkarları çatışmaya girmiştir. Lider pozisyonundaki uluslararası ve uluslararasılaşan grupların, uluslararası üretim ve dolaşım kanallarına katılamayan ve ulusal düzeye mahkum küçük ve orta boy gruplarla, TESK çatısı altında örgütlü esnaf ve sanatkar gruplarının mülksüzleştirilmesinden gelecek pastayı, “dışa dönük” gruplara vaat ettiği de düşünülebilir. Bu çerçe-

⁵² Bu noktada bkz. Ercan, F., “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1): Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi”, *Praksis* (5), 2002, s. 25-75 ve Ercan, F ve G. Tuna, “Türkiye’de İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960’lardan Günümüze Bakış”, *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar (Prof. Dr. Kemali Saybaşıllı’ya Armağan)*, Bağlam: İstanbul, 2006, s. 141-173.

ve içinde TİSK'in yeri sınıflararası mücadelenin pratik boyutunu, yani işçilerin taleplerinin bastırılması ve kazançlarının geriletilmesi mücadelesini, sermayenin genel çıkarı doğrultusunda yürütmek olmuştur. Bu bakımdan TİSK'in sayılan fraksiyonların tümü hesabına iş gördüğü söylenebilir.

1980 ve 1990'ların kriz ortamında, YASED'in dev sermayeli uluslararası şirketlerin ulusal ölçekteki temsilcisi olarak, gözle görülür bir politik aktöre dönüşmemesinin sebepleri bu çerçevede anlaşılmalıdır. İç pazarın gelişimi sürecinde, üretim-dolaşım-bölüşüm kanallarının ulusal sermaye gruplarının elinde olması, askeri darbe öncesinde politik ortamın (sağ ve sol grupların farklı anlamda da olsa dış güçlere karşıtlığı), küreselleşme gibi etkin bir ideolojik aracı / söylemin yokluğu burada önemli rol oynamıştır. Fakat, bunlardan daha önemlisi, kendisiyle vizyon ve çıkar birliğine girme anlamında ikna edilmemiş olan, yani ulusal pazarla sınırlılığı aşma yoluna girmiş bir sermaye grubu oluşmamış olması potansiyel bir direnişe neden olacağından, ulusötesi sermayenin geri planda kalarak, ulusal düzlemdeki mücadelenin netliğe ulaşmasını beklediği tahmin edilebilir. Bu şekilde bir hegemonik mücadeledenin ortaya çıkışında devlet gücü ve onun oynadığı rol son derece belirleyici olmuştur. Hem dönüştürücü hem de dönüşümü engelleyici yönde kullanılmaya açık haliyle, kimi zaman ise karşı hegemonyanın kurumlarını ve ideolojisini gelişmesi ve sistemden çıkışın ister istemez önünün açılması tehditini barındıran yapısı ile geleneksel devlet kurumları sınıfsal temelde yükselseler de, kontrolün hangi sınıflara ve sınıf fraksiyonlarına geçeceği, toplumsal dönüşümün temel belirleyenlerinden birisidir. Doksanların mücadele ortamı içerisinde gerçekleştirilen DTÖ ve Gümrük Birliği üyelikleri ticaretin daha da serbestleşmesini getirirken, diğer yandan büyük KİT'lerin ve devlet bankalarının özelleştirilmesi girişimlerinin Anayasa Mahkemesi, Danıştay gibi yüksek mahkemeler tarafından geciktirilmesi geleneksel devlet kurumları aracılığıyla ulusal sermayenin hala küresel yeniden yapılandırma sürecine direnebileceği, bu yolda ciddi sorunlar yaratabileceği görülmüştür. Yani, Türk devlet / toplum yapısının, derinleşen ve genişleyen kapitalist ilişkilerin sermayeler arasında ve işçi sınıfına karşı dünya düzeyinde verilen mücadele ortamında, ulusal birikim süreçlerine daha fazla bağımlı olan sermaye grupları ve sosyal güçlerin elinde hala pazarlık unsuru olabildiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Sermaye tam anlamıyla sadece Locke’cu merkez bölge tarafından yaratılan ulusötesi mekanda gelişebilir. Genel olarak sermayenin çelişkili ve dinamik bütünlüğü ve “bireysel sermayeler”in oluşumu ancak bu bölgede sağlanabilir. Bireysel sermayeler, doğa ve toplumu kendi aralarındaki ilişkinin temeli olan rekabetin esaslarına sadık kalarak ortaklaşa sömürürken; yine bu rekabet sırasında genel sermaye çıkarlarını ve karakteristiğini keşfetmeye zorlanırlar. Bu keşiflerden en önemlisi sermayenin “oyun alanı”nın mutlak suretle devletin müdahale edemediği, kollarının yetişemediği bir yerlerde olması gerektiğidir. Kapitalizm, ilkesel anlamda tam anlamıyla liberal bir ortamda gelişebilmektedir. Sermayenin öncelikle küresel politik ekonominin merkez bölgesinde ortaya çıkmış olmasının temel nedenlerinden bir tanesi budur. Bu ulusötesi mekânın efendileri, ulusötesi hakim sınıf, günümüzde dev bankaların ve holdinglerin kurul toplantı salonlarında, lüks otellerin gösterişli salonlarında bir araya gelirken sadece kısa vadeli sermaye çıkarlarına yönelik planlar yapmak ve kararlar almakla kalmıyor; aynı zamanda, daha geniş bir perspektiften bakarak, kumanda merkezinde ulusötesi sermayenin oturduğu Batı’nın politik yönelimleri doğrultusunda çalışıyor.

Ulusötesi sermayenin yapısal gücünün kurumsal ve ideolojik olmak üzere birbiriyle bağlantılı iki boyutu daha bulunmaktadır. Bu gücün etrafında beliren mücadele kendisini ideolojik ve kurumsal düzlemde sermayenin neoliberal organik aydınlarının karşılarında yer alan diğer heterodoks ideolojilerle (milliyetçi-kalkınmacı, devletçi, Keynezyen, sosyalist, popülist vb.) giriştikleri tartışmalarda, iş dünyasından örgütlerin yanısıra bazı siyasi partilerin, çok taraflı kurumların ve devlet kurumlarının aralarında cereyan eden derin ihtilaflarda kendisini göstermektedir. Türkiye’de son dönemde ortaya çıkan ve kimilerinin “fillerin savaşı” olarak nitelediği Ergenekon sürecine, kapatma davasına, AKP ve yüksek bürokrasi arasındaki gerilime, Silahlı Kuvvetler’in bu süreçte belirlediği konumuna, Doğan Medya ve Başbakan arasında yaşanan polemiklere, TÜSİAD’ın bu süreçteki haline, İslami ya da yeşil denilen sermayenin gelişimine ve hatta sol yelpazede cereyan eden kimi polemiklere (bazı liberal solcuların tutumlarına) bu perspektiften bakmak bizler için ufuk açıcı olabilir. Bizim görüşümüze göre sermaye fraksiyonlarının kolektif ve organik aydınları üzerinden yürüttükleri bu

ulusötesi mücadeleler, Türkiye’de siyasallaşmış bir hukuk zemininde öncelikle devlet sınıfını tasfiye etmek ve kendi içlerinde birbirlerine üstünlük sağlamak çabaları şeklinde kendisini göstermektedir.

Sermayenin kendi içinde girdiği kapışmalar, daha kuvvetli olan, ileriye dönük bir vizyonu olan sermaye unsurunun zaferiyle sonuçlanır ve onun önderliğinde tarihsel blok ya da hegemonya bloğu pekişir. İlki demokratik diğeri otoriter kapitalist devlet yapısına meyleden bu iki gücün arasındaki iktidar mücadelesinin, tarihsel olarak, ilki lehine sonuçlanmaya yakın olduğu açıktır. Bugün Türkiye’de ABD ve AB kontrolündeki yeşil sermaye ve ulusötesi sermaye unsurlarının başını çektiği bir hegemonya bloğu, bir “ulusötesi tarihsel blok” kurulmaktadır. Bu anlamda Türk hasım devletinin kurucu-devrimci ideolojisi Kemalizm’in ve ulusalcılığın tasfiyesi –yani hasım devlet sınıfının ideolojik cephaneliğinin boşaltılması- büyük önem taşımaktadır. Son Ergenekon sürecinde suç işlediği iddia edilen bazı kişilerin mahkum olması ya da olmaması bir tarafa Türkiye’de 85 yıl önce Cumhuriyeti kuran ve daha sonra kendisi de evrimleşerek gelişen bir kadro, zihniyet ve ideoloji tasfiye edilmektedir. OYAK’ın küreselleşmesi / özelleşmesi, bugüne değin Kemalizm’le doktrine olan Türkiye Cumhuriyeti ordusunun saf bir NATO oluşumu haline gelmesi ve AKP hükümeti ile Silahlı Kuvvetler arasında kurulan mutlak uyum ortamı, Türkiye’de devlet sınıfının iktidarının sona ermekte olduğunun ya da son derece ciddi bir yara aldığıının ifadeleridir.

Türkiye’de bunlar olurken ABD’de başlayan küresel finans krizi ve sürekli artan enerji ve gıda fiyatları küresel kapitalizmin imajını bir hayli sarsmıştır. Bundan sonra ekonomide ve siyasette dünya genelinde –Locke’cu liberal merkez bölgede bile- korumacı politikaların ve türlü dozlarda milliyetçiliklerin yükselişini, iktisadi ve siyasi liberalizmden sapmaları izlemek durumunda kalacağız. Bu süreçte bir disiplin olarak ulusötesi sermaye, içinde özgürce hareket ederek kendisini diğerk hasım devletlere empoze edeceği ulusötesi mekanını muhafaza etmekte zorlanacak gibi görünmektedir. Kimilerinin hatalı bir şekilde 20. yüzyılın başındaki emperyalizmler çağının geri dönüşü olarak algıladığı bu süreç, kanımızca emperyal mücadeleler değil; şiddetlenen ulusötesi mücadeleler damgasını vuracaktır. Tarih bize göstermiştir ki, kapitalist sistemin bu derin krizleri, onun esas tarihsel yönelimini ve ulusötesi niteliğini asla baskı altında tutamamaktadır. Bundan sonra da kapitalizmin

ulusötesi yörüngesinin değişeceğini düşünmek zordur. Önümüzdeki kış komünizm değilse de giderek ağırlaşan insanlık dışı yaşam koşullarına ve kapitalizmin yarattığı çevresel yıkıma karşı yoğun bir muhalefet dalgası gelmesi kaçınılmazdır. Krizin ardından küresel bir Keynesçilik ya da sosyal demokrasi modası da yükselebilir; faşizan politikalar da. Büyük kapitalist savaşlar da yaşanabilir. Ancak unutulmamalı ki, her büyük kriz bazı önemli fırsatları da beraberinde getirmektedir. Hasım devlet sınıfları, bu krizden yükselerek çıkma potansiyeline sahip olabilir. Locke’cu Batı’nın liberal normlarında beklenen bir gerileme, Hobbes’çu hasım sosyal güçlere gün doğacağı anlamına gelebilir.

KAYNAKÇA

- Anderson, J., “Question of Democracy, Territoriality and Globalization”, J. Anderson (der.), *Transnational Democracy, Political Spaces and Border Crossings*, London and New York: Routledge içinde 2002, s. 6-39.
- Avcıoğlu, D., *Türkiye’nin Düzeni*, Cilt V, Ankara: Bilgi, 1969.
- Berle, A. A. ve G. G. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, New Brunswick NJ: Transaction Publishers, (1991) [1932].
- Bieler, A. ve A.D. Morton, “A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations”, *Capital & Class*, (82), 2004, s. 85-113.
- Boratav, K., *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (İlk basım 1991), Ankara: İmge, 2005.
- Buğra, A., *Devlet ve İşadamları*, çev. F. Adaman, İstanbul: İletişim (3. Baskı), 2003.
- Callinicos, A., “Does Capitalism Need State System?”, *Cambridge Review of International Affairs*, (20) 4, 2007, s. 533-49.
- Caporaso, J.A., “European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Postmodern”, *Journal of Common Market Studies*, 34 (1), 1996, s. 29-51.
- Carroll, W.K. ve C. Carson, “Forging A New Hegemony? The Role of Transnational Policy Groups in the Network and Discourses of Global Corporate Governance”, *Journal of World Systems Research*, 9 (1), 2003, s. 67-102.
- Cox, R.W., *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press: New York, 1987.
- Çulhaoğlu, M., “Modernleşme, Modernlik ve Türkiye”, *Sosyalist Politika*, (21), 1999, s. 41-55.
- Domhoff, G.W., *Processes of Ruling Class Domination in America*, New York: Vintage Books, 1979.
- Elsenhans, H., *Development and Underdevelopment: The History, Economics and Politics of North-South Relations*, New Delhi: Sage, 1991.
- Ercan, F., “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1): Türkiye’de Kapitalizmin Gelişim Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi”, *Praksis*, (5), 2002, s. 25-75.
- Ercan, F ve G. Tuna, “Türkiye’de İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960’lardan Günümüze Bakış”, *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar (Prof. Dr. Kemali Saybaşılı’ya Armağan)*, Bağlam: İstanbul, 2006, s. 141-173.

- Fennema, M., *International Networks of Banks and Industry*, The Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff, 1982.
- Gill, S., *American Hegemony and Trilateral Commission*, Cambridge Univ. Press, 1990.
- Gill, S ve D. Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *International Studies Quarterly*, (33), 1989, s. 475-99.
- Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, der. ve çev. Q. Hoare ve G. Nowell-Smith, London: Lawrence and Wishart (İlk Basım: 1971), 1989.
- Harvey, D., *The Limits to Capital*, New York: Blackwell and Oxford University Press, 1982.
- İlhan, A., *Ulusal Kültür Savaşı*, İstanbul: Özgür Yayınevi, 1986.
- Kıvılcımlı, H., *Türkiye'de Devrimin Stratejisi*, İstanbul: Sosyalist Kütüphanesi, 1989.
- La Porta, R. vd., *Corporate Ownership Around the World*, NBER Working Paper No. 6625, 1998.
- Marx, K. ve F. Engels, *The Marx-Engels Reader* (2.Baskı), NY/London: Norton, 1978.
- Offe, C. ve H. Weisenthal, "Two Logics of Collective Action: Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form", *Political Power and Social Theory* 1, 1979, s. 67-115.
- Overbeek, H. (der.), *Political Economy of European Employment: European Integration and the Transnationalization of the (Un)Employment Question*, London and New York: Routledge, 2003.
- Pamuk, Ş., *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Yurt Yayınları, 1984.
- Robinson, W.I., *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, The John Hopkins University Press: Baltimore ve London, 2004.
- Robinson, W.I., "Aqui Estamos yno Nosvamos! Global Capital and Immigrant Rights", *Race & Class*, 48 (2), 77-91, 2006.
- Savran, S., *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, İstanbul: Yordam, 2008.
- Scott, J., *Corporate Business and Capitalist Class*, New York: Oxford Univ. Press, 1997.
- Sinan, M., "AB Süreci ve Burjuva İktidar Bloku İçindeki Çatışma", [Kaynak: <http://www.marksist.com>], 2004.
- Şenalp, M.G. ve Ö. Şenalp, "Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye'de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu", *Praksis*, (19), 2009, [Basılacak].
- Şenalp, M.G. ve Ö. Şenalp, "Hegemony and the Empire of Transnational Capital: Transnational Capitalist Class Strategies and the Expansion of the Lockean Heartland", *Hegemony or Empire? Prospects for Contemporary World Order* temalı 7. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Koferansı'nda sunulan bildiri, 18-20 Haziran 2008, Ankara-Türkiye.
- Timur, T., *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge, 1994.
- Tura, A.R., *Kemalist Devlet*, Kardelen Yayınları, 1998.
- Van Apeldoorn, B., *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, London: Routledge, 2004.
- Van Apeldoorn, B., "Theorizing the Transnational: A Historical Materialist Approach", *Journal of International Relations and Development*, (7), 2004, s. 142-176.
- Van der Pijl, K., *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London: Verso, 1984.
- Van der Pijl, K., "Ruling Classes, Hegemony and the State System: Theoretical and Historical Considerations", *International Journal of Political Economy*, 193, 1989, s. 7-35.
- Van der Pijl, K., "The International Level", T. Bottomore ve R.J. Brym (der.), *The Capitalist Class: An International Study* içinde London: Harvester Wheatsheaf, 1989, s. 237-66.
- Van der Pijl, K., *Transnational Classes and International Relations*, New York: Routledge, 1998.
- Van der Pijl, K., *Global Rivalries: From the Cold War to Iraq*, London: Pluto Press, 2006.
- Van der Pijl, K., "A Lockean Europe", *New Left Review*, (37), 2006, s. 9-37.

- Van der Pijl, K., "Capital and the State System: A Class Act", *Cambridge Review of International Affairs*, (20) 4,2007, s. 619-37.
- Van der Pijl, K., "The West and the Security of the Balkans-Caucasus-Central Asia Corridor. Is NATO the Answer?", 27-28 Mart 2008 tarihinde düzenlenen 'Security from European Union Through Turkey to South Caucasus: A Prisma of South Caucasus' temalı konferansta sunulan bildiri, Black Sea University, Tiflis, Gürcistan.
- Wright, E.O., "Rethinking, Once Again, the Concept of Class Structure", E.O. Wright vd. (der.) *Debates on Social Classes*, London / New York, 1989.
- Zeitlin, M., "Corporate Ownership and Control: The Large Corporations and Capitalist Class", *American journal of Sociology*, 81 (4), 1974, s. 1073-119.